

AZ AGGTELEKI BARADLA-BARLANG MONDÁI

HÁLA JÓZSEF-LANDGRAF ILDIKÓ-SZÉKELY KINGA

*Ott Agtelek csudái vonzanak,
Melynek barlangja lenn a föld alatt
A szomszéd Torna határába fut.
S míg rejtekén bolyongnak lábaid:
Lelked mély gondolatba téved el.*

(Tomba Mihály: *Lófő*. 1905. 96.)

*Ezen barlangról több vélekedések forognak az emberek'
szájában de a' mellyet többnyire az e' tájon lakóknak
beszédjeiken, 's más régi mende-mondákon épültek.*

(A. B. P. 1820. 85.)

Bevezetés

Az aggteleki Baradla-barlangnak, mint a Kárpát-medence számos más barlangjának néprajzi vonatkozásai is voltak és vannak, amelyet régi feljegyzések, irodalmi adatok és recens gyűjtések egyaránt bizonyítanak. A dolgozatban e néprajzi adatokat közöljük, különös figyelmet szentelve a barlang két mondájára. Bemutatjuk a változatokat és ismertetjük azok vizsgálatának és elemzésének eddigi eredményeit.

A Baradla szépséges és titokzatos világa

„A' Föld-alatti barlangok, mindenkor nevezetes tárgyai vóltak az emberek Figyelmének, 's a' képzelődés azokkal rendszerint valami nagyot, rendkívül valót, szokott öszve kötni. Önkéntelen borzadás futja végig az el suhanó vándort, midön a' meg nyílt mélységeket látja setéséggel telv-, mellyeket félelmes tárgyakkal rakva képzel magának. Azonban inkább belső formáltatások az, mellyel különösen magokra vonják minden figyelmét a' vizsgálóknak. A' Természetnek titokban formált művei, 's az alap erőknek szokatlan kifejtődzései, millyeket az illy el rejtett helyek, hordoznak kebeleken, erősen hatnak a' lélekre” – írta a barlangokról *Almás Balogh Pál* 1820-ban.¹

A Baradla csodálatos szépségeket rejtő, de egyben sejtelmes és titokzatos világa is elbűvölte az embereket és felszabadította fantáziáját a kutatóknak, az utazóknak és az ott élőknek egyaránt. Pl. *Nagymihályi Kis Dániel* az 1806. évi barlanglátogatásáról a következőket jegyezte be a naplójába: „[...] a ki az Istent érezhetőképen az ő munkáiban akarja látni, ide mennyen bé, merem azt mondani, hogy másképen fog gondolkozni, mint eddig.”² A fent már említett *Almás Balogh Pál*, az első részletes Baradla-leírás szerzője írta, hogy „[...] a' figyelmes vándor it sem kevés bámulással szemlélheti csudás műveit a' természetnek, melly mintegy elrejtve a' föld meghatalmazott birtokosá-

1 A. B. P., 1820. 63.

2 *Kordos L.*, 1971. 33.

nak szemei előtt, a' setét üregek mellyiben új világokat hoz elő.”³ *Vass Imre* is a fentiekhez hasonlóképpen vélekedett: „De haszontalan iparkodnám ezen üregnek akár bájos kellemes, akár borzasztó tájkait leírni, mind csak unalmas szószaporítás lenne az, erőtelen 's tompa hang, hideg mint a' festett láng. – Annak ottlétel kívántatik, látás és a' körülállásoknak tapasztalása, hogy az ember a' látásoknak kellemes avagy kedvetlen behatásait érezhesse. Mert most ottan egy tárgy gyönyörre és tűzre ragadja az embert, 's csak egy tekintet félre, már egy más tünet megretenti a' lelket, 's sülyeszti a' jó kedvet. Haszontalan minden rajz avagy festés, érzéketlen ecsetnek mázolósa lenne az; hiszem [!] minden mozdulat, minden fordulat már más képet mutat, mellyett a' toll 's elme követni nem képes.”⁴ 1839-ben *John Paget* is elragadtatással írt a barlangról: „Hatalmas termeivel, megdöbbenő arányú oszlopaival s titokzatosan kanyargó folyosóival Aggtelek felülmúlt minden hasonló látványt, amelyben életemben részem volt. Egyes pontjainak szépsége pedig egyenesen elragadó.”⁵ *Hunfalvy János* művében az alábbiakat olvashatjuk: „A hegyomlás oldalát roppant szikladarabok borítják, túl rajta a sötét mélységből karcsú fehér álló csepkövek merülnek fel egyenkint, a távolból mint rémes halálharang úgy szól egy álló csepkő, melyhez a vezető botját üti; a nagy sötétség erősen meghatja képzelődésünket.”⁶ És tovább sorolhatnánk, sorakoztathatnánk egymás után a csodálatos és titokzatos világ leírásait... Még csupán egynek, a Baradlát 1845-ben felkereső *Petőfi Sándornak* a szavait idézzük, akit a barlang látványa, a nagy élmény „monda” rögtönzésére, költői megnyilvánulásra készítetett: „Oh, ti szűkkeblű emberek, kik mindenben örökké szabályokat kerestek és állítok, jertek ide és boruljatok térdre a szabálytalanság remeke előtt! S mi az a szabály? semmi más, mint a sánta középszerűség mankója. Soká tünődtem: mint eredhetett e barlang? És kitaláltam. Mikor a menyországából kiebrudalták a pártos angyalokat, itt kezdték jövődöbéli lakásukat, a poklot ásni; azonban itt nem boldogulván, másfelé fordultak. Képzelték, mint fáradtak a szegény ördögök e sikertelen munkában, izzadságuk még most is csepeg e félig kész pokol oldalairól és tetejéről.”⁷

„1807-ben megjelent munkájában Raisz Keresztély az Aggteleki-cseppkőbarlang keletkezését még a föld alatti vulkáni tűz lángnyelveinek üregkipörkölő hatásával magyarázta. Ezen azonban nem szabad mosolyognunk, hiszen az elmondottak miatt különösen a régebbi korok kutatóinak barlangszemléletét még egy egész sor misztikus előítélet és félelem szabta meg, s el sem merték hinni, hogy a barlangok mélyén a múltban is többnyire ugyanolyan természeti erők tevékenykedtek, mint napjainkban.”⁸ Ha a múltban a tudós kutatók véleményalkotását ennyire befolyásolta a „misztikus előítélet és félelem”, még inkább így volt ez a Baradla környékén élő, elsősorban az aggteleki nép esetében.

Néprajzi adatok a Baradláról

Az aggtelekiek a barlang (*1. ábra*) változatos és különleges cseppkőképződményeit (*2–6. ábra*) a hasonlóság alapján nevezték el. Számos ilyen régi népi elnevezés

3 A. B. P., 1820. 64.

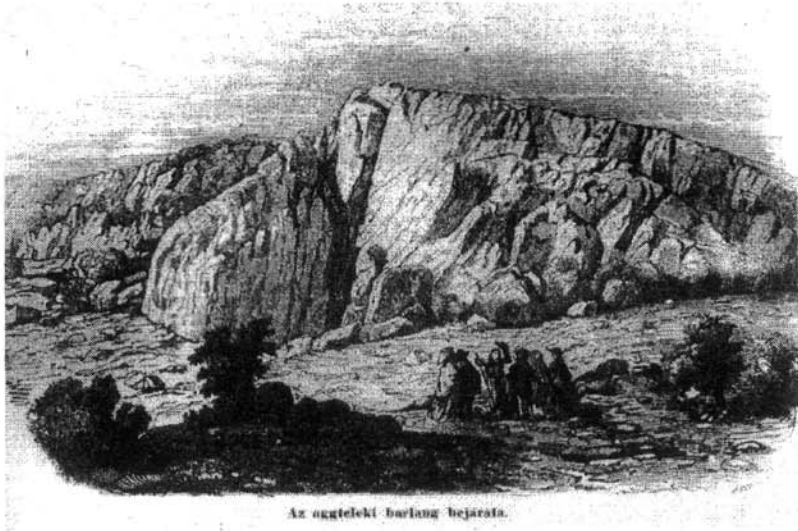
4 *Vass I.*, 1831. 70.

5 *Székely K.*, 1992. 56.

6 *Hunfalvy J.*, 1867. CV.

7 *Petőfi S.*, 1897. 19.

8 *Jakucs L.*, 1984. 28.

1. ábra. A Baradla-barlang bejárata
(Nagy M. 1868. 169.)

fennmaradt, de számbavételük és elkülönítésük azoktól a nevektől, amelyeket az egyes formáknak és alakzatoknak a barlang régi kutatói adtak, még nem történt meg.⁹

Hanusz István írta, hogy „Néprege keletkezésére nyújtott alkalmat az aggteleki barlangban az a vágány is, melyet »szekérút« vagy »kerékvágásnak« neveznek [...]”¹⁰ A Denevér-barlang bejáratánál a múlt században még megvolt, a régi leírások szerint valóban szabályos kerékbeavágódásokhoz hasonlító képződményekkel kapcsolatos „néprege”-ről nem tudunk (legfeljebb az elnevezést tarthatjuk népi eredetűnek), annál többet a kutatók közléseiről és vitájáról. E „nyom”-okról már a *Losontzi István* által 1788-ban kiadott könyvben olvashatunk,¹¹ majd említés történt azokról az *Ungarisches Magazin*-ban¹² is. 1793-ban a barlangot bejáró *Robert Townson* hihetőnek tartotta, hogy azok szekerektől származnak.¹³ *Teleki Domokos* a kérdésben 1796-ban nem foglalt állást.¹⁴ *Almási Balogh Pál* *Robert Townson*nak nem adott igazat, viszont egyetértett *Bartholomaeides Lászlóval*, aki szerint a képződmények taligák kerekeitől származnak, amelyeket a barlangban megbújt üldözők használhattak.¹⁵ *Vass Imre* szerint is taligakerekek nyomai voltak,¹⁶ *Hunfalvy János* viszont mindkét véleményt elutasította: „A bevágások ugyan egyenközüiek, [...] mégis nem hihető, hogy talyiga vagy szekér járásától származnának.”¹⁷ Ma már nem lehet e kérdéshez hozzászólni, mert a sajátos képződmények a 19. században megsemmisültek. A „szekérút” emlékét a fent idézett (és néhány nem idézett) barlangtani cikken és könyvön kívül *Tompa Mihály* *A barlang lelke* című,

9 A Baradla-barlang helyneveit is elemezte: *Balázs G.*, 1996.

10 *Hanusz I.*, 1893a. 342.; 1893b. 475.; 1900. 62.

11 *Balázs D.*, 1982. 98.

12 *Ung. Magazin* 1781. 79.

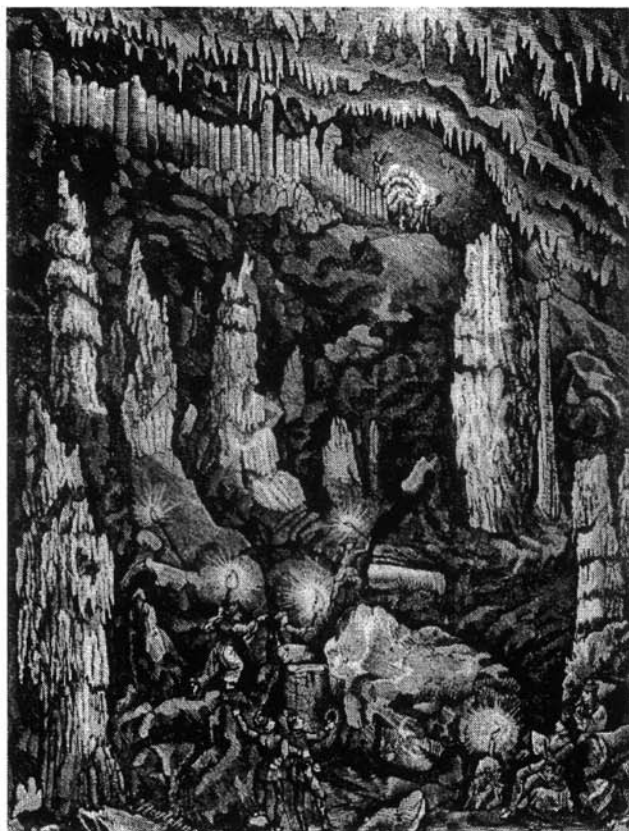
13 *A. B. P.*, 1820. 89.

14 *Teleki D.*, 1796. 39.

15 *A. B. P.*, 1820. 83–84.

16 *Vass I.*, 1831. 15.

17 *Hunfalvy J.*, 1867. C.

2. ábra. A Baradla-barlang egyik 19. századi ábrázolása
(Rudnay M. 1855. 421.)

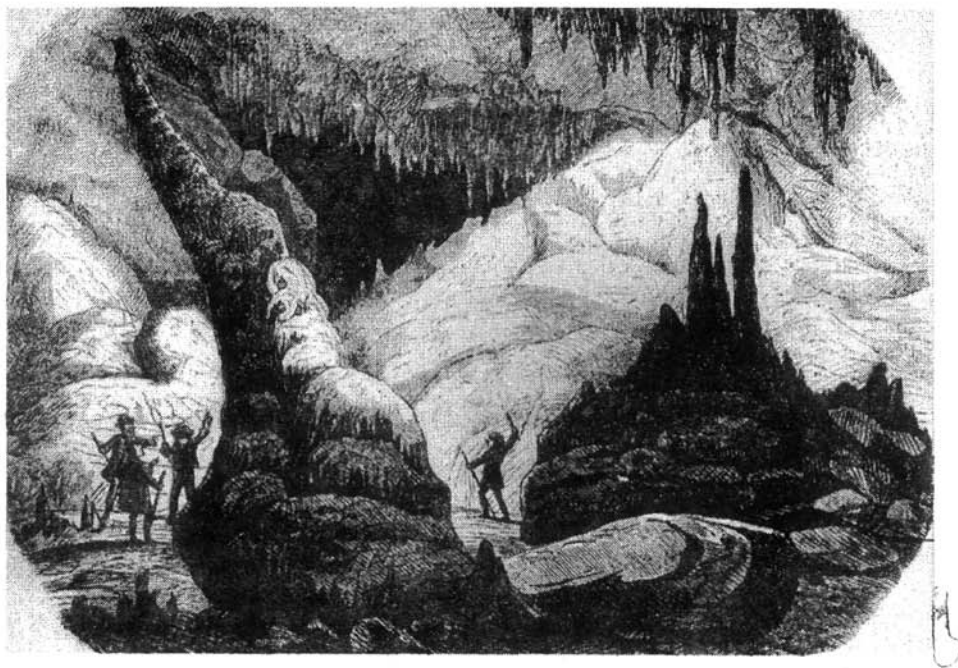
az alkotó Erőről és a „rontva alkotó” illetve „alkotva rontó” „vad szellem”-ről, Zavarról szóló „regé”-je is megőrizte számunkra.¹⁸

A barlangot egykor kincskeresők is meglátogatták: „Ennek a' Baraglya nevő Barlangnak számtalan sok-felé ágazó Üregei vagynak, mellyben egy Paraszt kints keresés véget bé-menvén, harmad egész napig járta, talált-is egy Ládátskát, a' mellyben elrothadot Ruhák voltanak, de még-is végire nem mehetett” – olvashatjuk *Losontzi István* 1788-ban megjelent könyvében.¹⁹ *Hunfalvy János* szerint „Beszélik, hogy a Denevérbarlang bejárását 1750-ben kőfallal találták berakva; a kőfalat elhányván, benyomúltak, de a képzelt kincsek helyett csak holmi elrothadt ládákat és ruhadarabokat találtak; néhány tűzhelyet is lehetett kivenni, holmi állatcsontokkal és cserepekkel.”²⁰ Ezekről a Denevér-barlangban a 18. században megtalált leletekről mások is tudósítottak. Például az 1793-ban ott járt *Robert Townson* a következőket írta: „Tudni való, hogy ezen barlang

18 *Tompa M.*, 1904. 216.

19 *Balázs D.*, 1982. 99.

20 *Hunfalvy J.*, 1867. CVI.

3. ábra. A Baradla-barlang egy részlete
(Nagy M. 1868. 171., Sándy Gyula olajfestménye nyomán)

a' háborús időkben rejtek helyül szolgált a' félénkeknek 's szerencsétleneknek, 's alkalmasabb rejtek helynek lenni már lehetetlen."²¹ Az angol utazó fenti szavait idéző *Almás Balogh Pál* is megjegyezte, hogy a barlangban „[...] üldözöttet, vagy szerencsétlen emberek kerestek menedék helyet [...]” és „kétségtelen”, hogy „ellenséges időkben” a Denevér-barlangban is laktak.²²

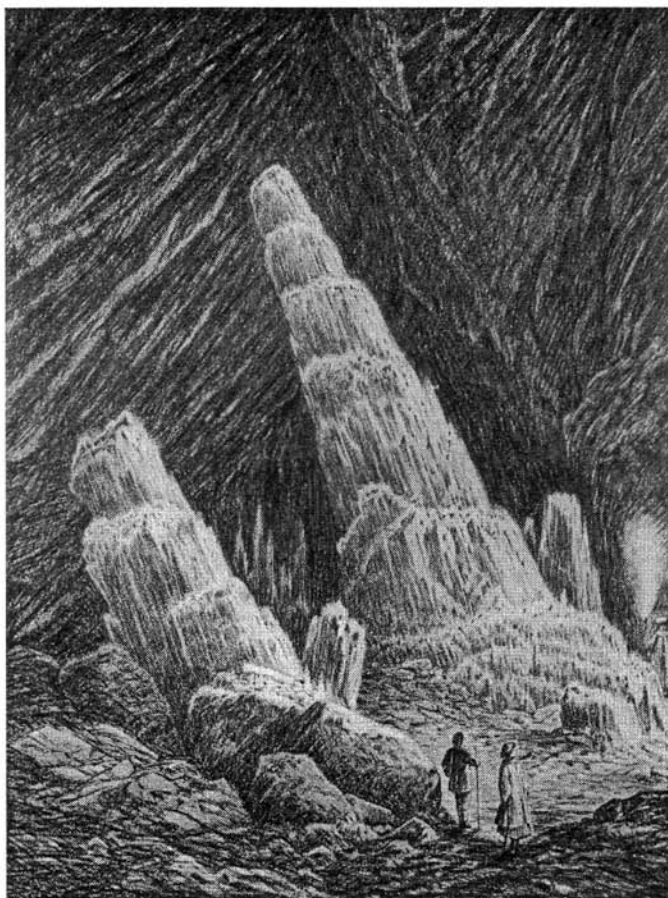
Az előzőhöz hasonlóan bűvőhelynek vélték a számos emberi csontmaradványt tartalmazó, ezért Csontháznak nevezett üreget is. *Teleki Domokos* írta 1796-ban: „Még azt jegyzem meg felőle hogy sok Ember koponyák tlátatnak [!] benne. Azt mondják hogy a' régi Villongások alatt, sok Emberek ide rejtvén magokat az ellenség a' Barlang lyukánál nagy tüzet tsinált, mellnek sokáig tartó füstje miatt, a' benn lévők el vesztenek; sohol [!] sem lévén a' Barlangnak semmi szelelő lyuka vagy más bé és kimenetele.”²³ *Almás Balogh Pál* szerint e csontokról az volt a „közönséges vélekedés”, „[...] hogy ezek a' régi háborús időkben ide rejtezett, 's utóbb éhség miatt meghóltaknak csontjai.” Idézte *Bartholomaeides László* véleményét is (ő a barlangról az 1806 és 1808 között megjelent könyvében írt): a maradványok valószínűleg vagy pestisben meghalt, vagy ellenség által meggyilkolt emberek csontjai, amelyeket egy kürtön át dobtak be a barlangba.²⁴ *Raisz Keresztély* 1801-ben kezdte meg a Baradla kutatását, s az arról szóló műve 1807-ben jelent meg. Ő a következőket feltételezte: „Talán maradványai ezek

21 A. B. P., 1820. 89.

22 A. B. P., 1820. 84., 85.

23 *Teleki D.*, 1796. 38–39.

24 A. B. P., 1820. 85.

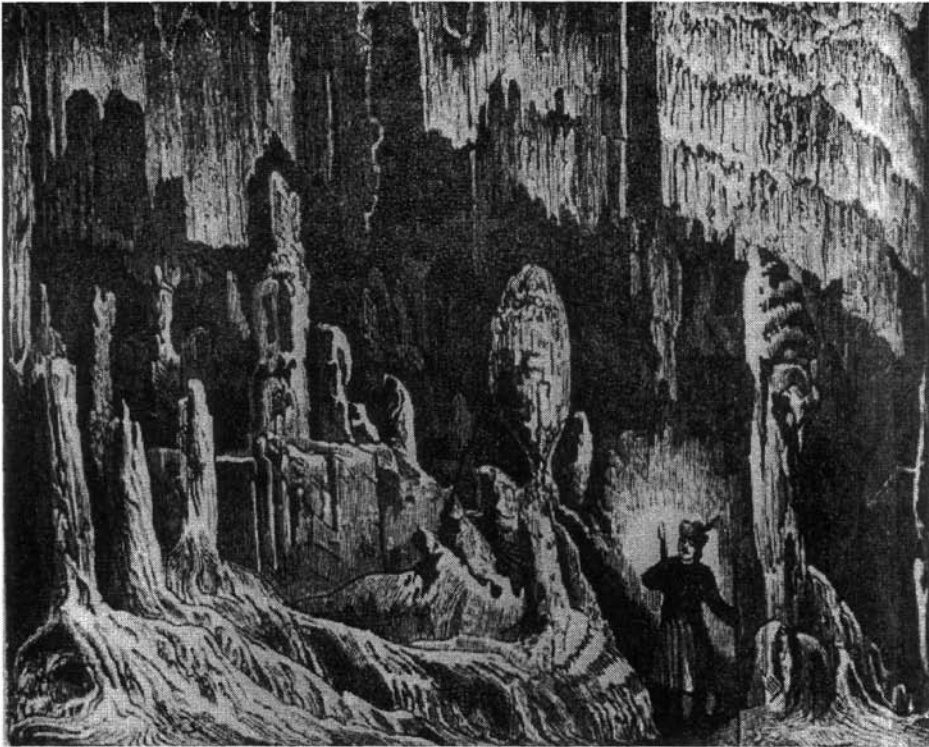

4. ábra. A Baradla-barlang egyik jellegzetes állócseppköve, a „Pisai ferdetoronny”
(Spöttl Ignác ceruzarajza, 1879. Természetvédelmi és Barlangtani Múzeum, Liptószentmiklós)

ama szerencsétleneknek, kik a tatárok portyázásai idején ide menekültek, és mivel a barbárok másképp meg nem közelíthették, az üreg szájának beépítése után itt az éhhalál áldozatai lettek. Avagy lehetséges, hogy ama időben, midőn az egész környék egy összefüggő és áthatolhatatlan őserdővel volt borítva, ugyanott egy rablóbanda telepedett le, melynek kegyetlensége ama szerencsétleneket leöldöste s ugyanott eltemette.”²⁵ Vass Imre is feltételezésekre szorítkozott: „Nagyobb figyelmet érdemelnek a csontvázak, mellyek itten nagy bőségben találtattak, 's még most is az iszap alól kiásatnak. Tán a' villongó időkben ide rejtett bujdosók maradványai ezek, kiket vagy az éhség öle meg, vagy az ellenség által a' barlang' torkolatjában rakott tűz' füstje fojtott ide; avagy tán gyilkosok rejtették ide vétkek' szerencsétlen áldozatait. Arról bizonyosat nem tudunk.”²⁶ „A hagyomány szerint a lakosok ide menekültek a tatárok és törökök elől s az ellenség rakta tűznek füstjétől fúltak meg. Hihetőleg a ragályos betegségben elhalt em-

25 Siegmeth K., 1891. 52.

26 Vass I., 1831. 11–12.

5. ábra. Az „Apolló-terem” a Baradla-barlangban
(ML 1884. XV. k. 144–146. füz.)

bereket takarították el e helyen” – foglalta össze barlangkutató elődeinek (bizonyára a néphagyományra is támaszkodó) véleményét *Hunfalvy János*.²⁷ A „rejtély” a 19. század végén megoldódott, mert *Nyáry Jenő*nek és munkatársainak kutatásai bebizonyították, hogy a csontok őskori emberek és ugyanabban az időben élt állatok maradványai.²⁸ Megemlítjük, hogy a Domicá-barlangban (régi neve: Büdöstői-barlang) is találtak csontmaradványokat. A népi vélekedés szerint azok úgy kerültek a barlangba, hogy egy, a Büdöskői-pusztán egykor élt kocsmárosné, bizonyos Ancsa, összejátszva a rablókkal, vendégeit kifosztatta és meggyilkoltatta, majd tetemeiket a barlangba dobatta.²⁹

Az aggteleki barlangrendszer egyik terme a 19. században a helybeliek kedvelt „szórakozóhelye” volt. *Fjodor Nyikolajevics Glinka* orosz katonatiszt 1805-ben járt a barlangban, s az említett teremről a következőket jegyezte fel: „Nyáron ünnepnapokon a falusi leányok a barlang első termében gyülekeznek össze és fáklyafény mellett táncolnak.”³⁰ Erről később *Almási Balogh Pál* is említést tett (ő az üreg nevét „nagy Szála”-nak írta),³¹ majd *Vass Imre* a következőket közölte: „[...] a’ hova a’ nyári nagy hőt mellőzve, az e’

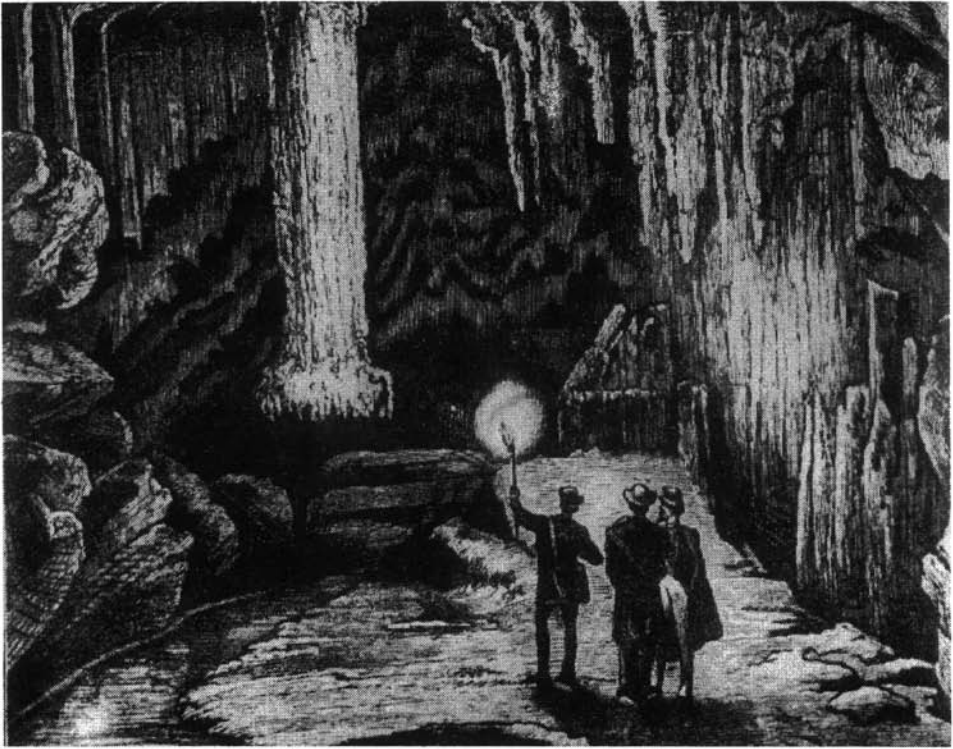
27 *Hunfalvy J.*, 1867. XCVIII.

28 *Nyáry J.*, 1881.

29 *Hunfalvy J.*, 1867. CIX.; *Siegmet K.*, 1891. 64.

30 *Tardy L.*, 1988. 89.

31 *A. B. P.*, 1820. 70.

6. ábra. „Az ország pecsétje” nevű függőcseppkő a Baradla-barlangban
(ML 1884. XV. k. 144–146. füz.)

környéki fiatalság ünnepi napokon fafaklyák' világa 's a' füstös Czigányok' muzsikájánál táncz végett öszvegyülni szokott" („Kis-Szála”), „[...] a' tánczra valóban alkalmas [...]” („Nagy-Szála”).³² John Paget 1839-ben megjegyezte, hogy a „Tanz Saal”-ban „[...] nyáron a parasztok néha csakugyan szoktak itt táncmulatságot tartani [...]”.³³ Hunfalvy János szerint a terem egy „sima fenekű üreg” volt, azt „[...] »Tánczterem«-nek nevezték el, s nem hiában, mert olykor csakugyan tánczoltak benne; oldalain köröskörül fapadok vannak.”³⁴

Csokonai Vitéz Mihály 1801. július 5-én járt a Baradlában. A költőnek édesanyjához írt leveléből tudjuk, hogy az akkor már messze földön híres helyre látogatók kalauzálása Aggteleken többeknek a „főfoglalkozása” volt már a 19. század elején: „Fáklyákkal vezettek két vezetőink, kik egyedül az utazók behordozásából élnek”.³⁵ A 19–20. században számos rátermett, jó beszédű és, a vendégkönyvi bejegyzések szerint, „ügyes” vezető tevékenykedett a faluban.³⁶

32 Vass I., 1831. 19., 22.

33 Székely K., 1992. 56.

34 Hunfalvy J., 1867. C.

35 Jakucs L., 1975. 23.

36 Részletesebben lásd: Hazslinszky T., 1991a.; 1991b.; 1992.

A barlangban szedett cseppköveket Aggteleken és környékén a 18. század végén beteg szarvasmarhák gyógyítására használták fel.³⁷ A fentiekben már említett *Fjodor Nyikolajevics Glinka* 1805-ben a következőket jegyezte be útinaplójába: az Aggtelek környéki falvak lakói „[...] arról igyekeztek meggyőzni bennünket, hogy a cseppkő porrá zúzva és avas szalonnával elkészítve a legjobb orvosság mind az emberek, mind egyéb élőlények számára csonttörés ellen és flastromként kell a sérült testrésze helyezni”.³⁸ A cseppkő gyógyító hatásáról *Almás Balogh Pál* is írt: „Nem kevés figyelemre méltó a' csepegő kőnek azon orvosi tulajdonsága is, hogy a friss vágásokra, sőt más sebekre is vakartatva, 's kivált az első esetben eczetes ruhával borítva, minden más szeknél hamarabb forraszt, 's gyógyít, – a' mellyet ugyan az ő meszes természetéből különben is lehet gyanítani.”³⁹ A cseppköveket a 19. században más Gömör megyei faluban is használták többféle betegség és sérülés gyógyítására.⁴⁰

A cseppköveket más célra is lehetett hasznosítani: a múltban Aggteleken házák befestésére is felhasználták.⁴¹

Figyelemre méltó az a népi vélekedés, amelyet 1805-ben a már többször idézett orosz katonatiszt, *Fjodor Nyikolajevics Glinka* jegyzett fel: „A lakosság sok mesébe illő dolgot beszél a barlangról, így például azt, hogy akik e barlangot látogatják, álmatlanságba esnek; egyesek, akik hat napon át járták a barlangot, nem éreztek semmi vágyat arra, hogy elaludjanak, de ez valószínűtlenül hangzik.”⁴²

Aggteleken is ismert volt az az országosan elterjedt és egy-egy barlang nagyságát érzékeltetni szándékozó történet arról a patakba engedett kacsáról, amely hosszú idő eltelte után, az elengedés helyétől nagy távolságra jött újra a felszínre. E történet legrégebbi leírását *Bél Mátyástól* ismerjük 1749-ből: „[...] az a szóbeszéd járja mindenfelé, hogy egy kacska, amelyet Aggteleknél engedtek beléje [a barlang patakjába], Lekenye falu [Pelsőc melletti település, ma Szlovákiában] mellett [későbbi történetekben Jósvalfőnél] bukkant fel ismét.”⁴³

A különleges geológiai képződmények keletkezésére az emberek minden korban igyekeztek valamiféle magyarázatot találni. Az eredet kérdése különösen foglalkoztatta és foglalkoztatja azokat, akik ezek közelében éltek és élnek. Hiszen egy-egy különös alakú szikla, titokzatos üreg, mélyedés, egy félelmetesen tátongó barlang állandó látványa nap mint nap megmozgatja az emberek fantáziáját. Ezek a naiv magyarázatok olykor egész történetekké, költői szövegekké, mondákká kerekedtek. A folklorisztikai kutatások igazolták, hogy a mondákra, különösen a történeti mondák szemléletére nagyfokú lokalitás, a helyhez kötés igénye jellemző.⁴⁴ A falvakban vagy a falvak határában lévő, természet vagy ember által alkotott különös alakú képződmények és tárgyak eredetéről szóló alapítási mondák vagy az azok nevét boncolgató névmagyarázó mondák, úgy tűnik, szívósan megőrződtek a népi emlékezetben.

A fentiekben idézett, különböző korokban írt művek a Baradla-barlang bemutatása kapcsán több esetben tettek utalást a barlangra vonatkozó szóbeli hagyományra. Eze-

37 Ung. Magazin 1781. 79.

38 Tardy L., 1988. 86.

39 A. B. P., 1820. 84–85.

40 Török J., 1867. 172., 180.; a témáról részletesebben lásd: Hála J., 1995.

41 Ung. Magazin 1781. 79.; *Korabinsky, J. M.*, 1786. 5–6.; *Bendefy L.*, 1963. 50.; vö. *Wernher, G.* 1549.; *Erdősi L.*, 1963. 131.; *Dénes Gy.*, 1969. 5.

42 Tardy L., 1988. 89.

43 *Bél M.*, 1992. 14.

44 *Dobos I.*, 1971. 155–156.; *Katona I.*, 1977. 196.

ket egyes esetekben mint érdekességeket közölték, más esetekben pedig azért írtak le egy-egy népi magyarázatot, mert azt tévhitnek, babonának tartották, és tudományos módszerrel megcáfolták azokat. Az idézett munkákban felbukkanó folklórmotívumok, történettípusok többségét (a török–tatár időkben a barlang mint menedékhely; a barlang mint kincslelőhely; a patakba, tóba engedett kacsa nagy távolságra bukkan elő újból) nemcsak a Baradla-barlanggal kapcsolatban mesélték, hanem országszerte, sőt olykor nemzetközileg is ismertek. A teljesség igénye nélkül utalunk a következő párhuzamokra.

A *Magyar Hiedelemmonda Katalógus* „Kincsmondá”-in belül „Az ellenség elől elrejtett kincsek” 4. alcsoportját alkotját a kincset rejtő barlangokról, pincékről és alagutakról szóló mondák.⁴⁵

A rendezés alatt álló Magyar Történeti Mondaarchívumban (MOA, MTA Néprajzi Kutatóintézet) a török–tatár mondakörön belül külön alcsoportot képeznek a menekülésről, bujdosásról szóló történetek. Ezek között vannak olyanok, amelyekben az emberek a templomba, nádasokba, erdőkbe, rétre bújtak el és van néhány szöveg, amely szerint sziklamélyedésben, völgykatlanban, veremben, gödörben kerestek menedéket.⁴⁶ Vannak olyan szövegek is, amelyekben barlang a rejtkehely.⁴⁷ Egy dobódéli változatban a tatárok úgy próbálták kifüstölni a bujdosókat, hogy szalmát gyűjtöttek meg a barlang szájánál, aminek füstjétől a bent lévők megfulladtak.⁴⁸

A tóba, patakba, alagútba, kútba engedett kacsa, amely nagy távolságra bukkan elő újból, ahogy arra már utaltunk, ugyancsak gyakori folklórmotívum.⁴⁹

A Baradla mondáiról

A fenti folklórmotívumokon túl részletesebben ki kell térnünk két, a Baradlával kapcsolatos történetre. Ezek egyes változataiban kimutatható motívumegyezések ellenére az I–V. és a VI–IX. szövegváltozatok (lásd a Függelékben) tartoznak össze és alkotnak egy-egy szövegtípust.

Mindkét történet legrégebbi változata ponyvából ismert. Azt egyelőre minden igyekezetünk ellenére sem sikerült megnyugtatóan tisztáznunk, hogy az író, *Tatár Péter* honnan merítette ihletet. Azonban az bizonyos, hogy a művek megalkotásánál a költői fantáziának nagy szerepe volt. Figyelemre méltó, hogy a Baradlával kapcsolatos mondákat a 18. században és a 19. század elején (bár több cikk és könyv is megjelent a barlangról) nem közölték, még csak meg sem említették azokat.

Az első monda egy rablóról szól, aki a barlang feletti hegyen lévő várában élt és sanyargatta, fosztogatta a környék lakosságát. Egyszer beleszeretett egy szegény özvegy-asszony gyönyörű leányába, aki anyjával és kedvesével, egy juhással a barlangba

45 Bihari A., 1980. 125–126.

46 Borsodnádásd: *Nemcsik P.*, 1959., MOA 13 418., EA. 12 161.; Martonvásár: *Dobos I.*, 1966., MOA 4590.; Tarcál: *Dobos I.*, 1962., MOA 4596.; Érd: *Dobos I.*, 1966., MOA 4586.; Tarcál: *Dobos I.*, 1962., MOA 4570.; Szigetszentmiklós: *Dobos I.*, 1964., MOA 4566.; Szatmárcseke: *Luby M.*, 1949., MOA 99., EA. 5579.

47 Izbég: *Dobos I.*, 1967., MOA.

48 Dobódél: *Dobos I.*, 1963., MOA 13 636.

49 Boldogkőváralja: *Bosnyák S.*, 1986., MOA 14 123a.; Tállya: *Bosnyák S.*, 1986., MOA 14 123b.; Romhány: *Körner T.*, 1966., MOA 6430.; Szigetvár: *Kováts V.*, 1958., MOA 1420.; Vencsellő: *Ferenczi I.–Molnár M.*, 1972., MOA 14 471.; Tornyospálca: *Ferenczi I.–Molnár M.*, 1972., MOA 14 470.; Tiszalök: *Ferenczi I.–Molnár M.*, 1972., MOA 14 469.; Petneháza: *Ferenczi I.–Molnár M.*, 1972., MOA 14 468.; Nyírbogdány: *Ferenczi I.–Molnár M.*, 1972., MOA 14 467.; Érsekvadkert: *Körner T.*, 1966., MOA 703.; Rákosszentmárton: *Végh F.*, é. n., MOA 128., EA 453.; Karcsa: *Balassa I.*, 1963., MOA 236.; Izbég: *Dobos I.*, 1967., MOA 15.; Páizsszeg: *Szentmihályi I.*, 1958., MOA 407., EA 6305.

7. ábra. Az üldözötteket szentjánosbogarak vezeték ki a Baradla-barlangból
(Tatár P. 1859a. 54.)

menekült és ott bújt el a toladó zsarnok elől. Miután valaki elárulta a bűvőhelyet, a rabló a szolgálival a menekülők üldözésére indult. Az üldözők a barlangban eltévedtek, az üldözötteket pedig szentjánosbogarak vezették ki a föld alatti labirintusból (7. ábra).

E monda általunk ismert legrégebbi és egyben egyetlen verses változatát Tatár Péter közölte 1859-ben *Az aggteleki barlang eredete, vagy: A föld alatti bujdosók* címmel⁵⁰ (Függelék I.).

A Tatár Péterként ismertté vált Medve Imre (Nagyvárad, 1818–Budapest, 1878) nevét „temérdek ponyvairodalmi munkája” tette országosan híressé.⁵¹ 1872-ben Bartók Lajos a következőket írta róla: „[...] Legtermékenyebb szerző Tatár Péter. Itt megálljunk. Ha a világirodalomnak van Dumas-ja: a ponyvának megvan a maga Tatár Pétere. Ha Boccaccio és Jókai írtak dekameront, neki is van »Rege konyhója«, 100 novella versben! Ezen kívül ő minden fontos eseményt, háborút, lopást, koronatitkot, csodagyereket, tüzet, árvizet példás gyorsasággal megénekel. S ha Jókai dekameronjának akadt vagy 50 előfizetője, Arany verseinek szintén annyi: – se baj! Tatár olyan publikumnak örvend, mely azon nyirkosan, s még nyomdafestéktől illatozóan szagolja műveit. Pedig azok Bagó-kiadások. A jövő Kisfaludy társaságát »Tatár Péter társaságnak« fogja nevezni a hálás utókor.”⁵² Tatár műveinek óriási népszerűségét a Vasárnapi Újságban 1878-ban

50 Tatár P., 1859a. 54–62.

51 Szinnyi J., 1902. 987.

52 Pogány P., 1978. 303–309.

így ecsetelték: „A piaczkokon árult krajczáros olvasni valók után majd minden olvasni tudó ember ismeri nálunk Tatár Péter nevét. Tömérdek sok mindent írt össze. Versben és prózában vitéz magyarokról, tündér kisasszonyokról és elég gyakran mindenféle rémségekről és borzasztóságokról. A ponyva-irodalom terén népszerű lett és Bucsánszky könyvnyomdája száz meg százsámra adta ki Tatár Péter históriáit.”⁵³ 1857 és 1874 között, *Bucsánszky Alajos* kiadásában és nyomdájában 33 darab 80 oldalas füzet jelent meg *Tatár Péter Rege kunyhója* sorozattal, amely már az első évben eljutott a tizedik füzethez. Ennek borítólapján így dicsekedett a kiadó: „[...] ki kell jelentenem, hogy az utolsó időben nem volt magyar könyv, melly hamarabb elkelt volna, annyi ezer meg ezer példányban, mint éppen a rege kunyhó [...]”⁵⁴

Az aggteleki barlang eredete... (Függelék I.) hosszú bevezetőjéből megismerjük a barlang különböző részeit, teremt, ez a rész olyan, mint egy versbe szedett útleírás, barlangismertetés. Ezután következik maga a történet. A szerelmeseket egymástól elválasztó gonosz úr, aki tettéért meglakol, témája magyar meséknek és mondáknak is, ám az e történettel szorosabb kapcsolatot mutató mese- vagy mondatípust nem ismerünk a magyar anyagból. A szereplők nevei (Tvartkó, Krisztina) sokkal inkább irodalmi forrást sejtetnek, mint a néphagyományok hatását, hiszen sem Tvartkó lovag, sem várának emléke nem tűnik föl az aggteleki néprajzi adatok között, pedig a várakhoz, váromkokhoz fűződő történeti mondák ugyancsak belevésődtek a helyiek emlékezetébe.

A keresett forráshoz, előképhez adhatnak támpontot a bajba jutottakat a barlangból kivezető szentjánosbogarak. A világitó bogarak kincsjelölő és időjárásjós állatként fordulnak elő az európai folklórban, olykor olyan kísértetlénységként, amelyet összetévesztenek a lidérccel. Ennek alapja az, hogy mindkettő tévútra vezeti az embereket.⁵⁵ A magyar népi kultúrában nem különösebben ismert a szentjánosbogár, viszont a szláv népek körében kedvelt. Azt mondják róla, hogy miután Keresztelő Szent János szüleinek házában átrepült, felkereste az újszülött kis Jézust és megvilágította a bölcsőt.⁵⁶ Lejegyezték egy olyan morva mondát, amelyben egy úton járó védőangyalához imádkozik, mert útja a sötétben egy veszélyes szakadék szélén vezet végig. Oltalmazója egy szentjánosbogarat küld a segítségére, amely megvilágítja az ösvényt, majd a veszély elmúltával váratlanul eltűnik.⁵⁷

A fentiek alapján felvetődik az a lehetőség, hogy *Tatár Péter* morva anyagból, folklórközlésből vagy annak irodalmi változatából dolgozott és így talán az sem véletlen, hogy a gonosz várúr, Tvartkó, morva nemzetiségű.

A történet másik változatát *Erasmus Schwab* 1865-ben adta közre⁵⁸ (Függelék II.).

Erasmus Schwab Stájerországból érkezett Magyarországra, a kormány 1853 októberében nevezte ki a kassai gimnáziumba tanárnak. Nyolc évig élt hazánkban, majd visszatért eredeti lakóhelyére.⁵⁹ A nyolc esztendő alatt háromszor, 1855-ben, 1857-ben és 1860-ban kereste fel az aggteleki barlangot.⁶⁰

Schwab a monda bevezetőjében azt állította, hogy a barlang keletkezéséről szóló történetet a vezetők mesélték el neki. Ám számunkra elképzelhetetlennek tűnik, hogy

53 *Pogány P.*, 1978. 309.

54 *Pogány P.*, 1978. 312.

55 *Hoffmann-Krayer, E.* 1931–1932. 762–765.

56 *Dühnhardt, O.* 1907–1912. 18.

57 *Czech v. Czechenherz, J.* 1904. 143.

58 *Schwab, E.* 1865. 71–74.

59 *Szinnyei J.*, 1908. 734.

60 *Hunfalvy J.*, 1867. XCIV.

hallás után jegyezte volna le, hiszen szövege a részletekben is hasonlóságokat mutat *Tatár Péter* írásával. *Schwab* a történet egésze szempontjából elhanyagolható mozzanatokban is hűen, pontról pontra követi *Tatárt*. Példaként szolgáljon egy-egy rövid részlet a két változathól: „Midőn egy vén banya azt sugja nekie, / Hogy a Baradlába kell csak keresnie, / Oda bujtak hárman, s csak a reggelt várják, / S aztán e vidéket végkép oda hagyják. / Tvirtkó oda dob a hirért a banyának / Egy erszény aranyat, és a sok szolgának / Parancsolja rögtön, hogy égő fáklyákkal / Menyjenek keresni az anyát lányával, / S ő maga is megyen haraggal keblében, / Kicsinálva azt már előre fejében, / Hogy Krisztina anyját karóba huzatja, / És pásztor kedvesét majd felakasztatja.”⁶¹ „Ekkor az öreg boszorkány a rablók fülébe súgta: a menekülőket a Baradlában keressék. Vad örömmel vetett az öregasszonynak egy zacskó aranyat és felkerekedtek a féktelen barlangbeli üldözésre. Felbőszülve esküdött anya és leánya gyötrelmeire, a pimasz juhász bitófán végzendő halálára.”⁶² A következőes egyezések miatt gondoljuk úgy, hogy *Schwab* nem csak hallhatta a történetet a vezetőik elmondásában, hanem olvasta is a *Tatár*-féle ponyvát. Az is lehet, hogy azt Aggteleken adta a kezébe valamelyik vezető, talán Szegő Pál, Szegő Lajos, Szegő Sándor vagy Bódis József, akik abban az időben a legnevezetesebb kalauzok voltak.⁶³ A 19. században „Az Árgirus mese verses ponyva alakjában szélteben el volt terjedve Aggteleken” – írta *Antal István Bertalan*.⁶⁴ Ismerve *Tatár Péter* műveinek nagy népszerűségét, joggal feltételezhetjük, hogy az aggteleki barlangról szóló „regé”-je is, akár mindjárt a megjelenés évében eljuthatott a faluba.

Antal István Bertalan, nem ismerve *Tatár Péter* művét, a *Schwab*-féle változatról, részletes indoklással, határozottan kijelentette: „Ám ez a monda sohasem élt a nép száján. Nem élt, nem is élhetett, hisz annyira idegen a magyar néplélektől. Ez a történet még csak nem is itt született, sőt még nem is Magyarországon. Nyugati szellemű annak minden szava. Hogy honnan vette ezt Schwaab [!], ma már nem tudhatjuk, de semmiestre sem nálunk, még kevésbé az aggteleki néptől. [...] Állítom, hogy ez a »monda« nem létezett. [...] Sohasem volt élő és létező monda, hanem csak egy német írónak a szüleménye.”⁶⁵ E kategorikus kijelentés fényében még figyelemre méltóbb, hogy a monda egy változatát Aggteleken 1995-ben még rögzíteni lehetett (Függelék V., lásd még az alábbiakban).

A *Schwab*-féle változatot ismereteink szerint először *Dudich Endre* közölte magyar nyelven, feltehetően a saját, eléggé szabad fordításában⁶⁶ (Függelék III.).

Jakucs László több művében idézte a mondát. Először 1952-ben publikálta *Dudich Endre* közlésére hivatkozva és támaszkodva⁶⁷ (Függelék IV.), majd később *Schwab* nevét is megemlítve, de gyakorlatilag az 1952-ben *Dudich Endrétől* néhány kis változtatással átvett szöveget tette közzé.⁶⁸ A *Dudich*-féle és a *Jakucs*-féle szöveget összehasonlítva két lényeges különbségre figyelhetünk fel. *Jakucs László* első közléséből (azután a többiből is, mert később saját első változatát adta közre) hiányoznak a *Dudich*-féle szövegből az alábbiak. A Tvirtkó név előtt nem szerepel, hogy „a morva származású” és kimaradtak a következők is: „Krisztináék a szorongatottak végső

61 *Tatár P.*, 1859a. 58–59.

62 *Schwab, E.* 1865. 72.

63 *Bérczy K.*, 1854a. 78.; *Hazslinszky T.*, 1991a. 58.; 1991b. 69.; 1992. 42.

64 *Antal I. B.*, 1965. 18.

65 *Antal I. B.*, 1965. 4–6.

66 *Dudich E.*, 1932. 16–17.

67 *Jakucs L.*, 1952. 10–11.

68 *Jakucs L.*, 1957. 70.; 1961. 78.; 1975. 21–22.

menedékéhez, Istenhez fordultak segítségért. Térdreesve, buzgó imával kérték, hogy mentse meg őket a martalócok karmai elől.” Feltételezzük, hogy a szövegcsönkítást a politikai és ideológiai „lektor” (cenzor) hajtotta végre. Ne felejtjük el, hogy *Jakucs László* elsőként említett művének megjelenési éve 1952 volt!

A monda szépirodalmi feldolgozását *Lipták Gábornak* köszönhetjük, aki a nagy fantáziával megalkotott műve megírásához *Jakucs Lászlónak* és *Kessler Hubertnek* a Baradláról szóló munkáit használta forrásul.⁶⁹ *Lipták Gábornak* *Az aggteleki pásztor* kétszeri közzétételével⁷⁰ jelentős szerepe volt abban, hogy az ifjúság az aggteleki barlangot, annak világra szóló szépségeit megismerje.

A mondának a mai hagyományban élő változatára 1995-ben *Székely Kingának* sikerült rábukkannia. A gyermekkorában a nagyapjától hallott történetet *Ujvárosi Antal* videokamerája előtt *Bódis Istvánné* (sz.: *Aggtelek*, 1922. július 18., leánykori neve: *Tarczali Vilma*) mondta el (Függelék V.).

Nagyon valószínű, hogy az 1995-ben gyűjtött mondának a forrása *Tatár Péter* 1859-ben közölt és *Aggtelekre* eljutott „regé”-je volt, amely a folklorzálódás törvényszerűségei szerint átalakult és a hagyományozódás rejtett útjain haladva, bűvópatakként bukkant elő az eredeti történet megjelenése után 136 évvel. Az is feltételezhető, hogy *Tatár Péter* nem az aggteleki folklórból merített, mert az 1853. augusztus 19-én ott járt⁷¹ *Bérczy Károly* (Balassagyarmat, 1821–Pest, 1867), az ismert költő és „beszélyíró”, a későbbi jeles fordító, szerkesztő, valamint a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja,⁷² aki aggteleki utazása fő céljának a mondagyűjtést tekintette, a következő évben megjelent könyvében az alábbiakat írta:

„Én, a beszélyíró, természetesen csak a hagyományos népmondák és regékre tartok hajtó vadászatot, melyeket hosszu téli estéken a nagyapa mesél térdén ülő unokáinak a Baradla csodáiról, rejtelmeiről, tündér lakóiról. Már benn a faluban kezdém tudakozásaimat. Hasztalan! Nincs egyetlen emlék, vagy rege a harcziás századokból, minőt a Rajna partjain, Schweiczban, Németországban minden lépten hallani kénytelen az utas. – Itt mindenki legfőlebb csak azt tudja elmondani, hogy a barlang új-ága huszonhét év előtt fedeztetett fel, hogy az ó-ágban kerékvágások kövületei láthatók, hogy az egykor lak- vagy menhelyül szolgált; hogy e gyanításban megerősít az embercsont halmaz, mely a denevér-ágban ma is látható; s a kalauz intésül még azt adja hozzá, hogy vezető nélkül bemenni nem tanácsos, mert az ember úgy eltévedhet a szerte ágazó sikátorok közt, hogy soha többé ki nem talál; példa erre egy angol, ki több év előtt egyedül ment be a barlangba és soha többé ki nem jött, csak néhány év múlva akadtak történetesen szétmállott ruhái közt csont maradványaira. sat.

Ennyiből vagy hasonlókból áll az egész barlangi mythosz. – Képzelő tehetsége s népköltészete szegény-e a magyarnak, vagy a mindennapi élet komor valóságával küzdve ábrándképekre nem hajlandó-e, vagy nem viseltetett soha kegyelettel múltja története s hagyományai iránt s feledésbe engedé menni az őskor eseményeit, regéit?

E kérdéseket jegyeztem a sikertelen keresett népmondák számára készített lapokra s látván a várt szekér megérkezett, a gyülekező társasághoz siettem.”⁷³

Bérczyt valószínűleg annyira elkésérítette gyűjtőútjának sikertelensége, hogy „kénytelen volt” ő maga egy „tündérregé”-t alkotni. A „deli levante” és „bús dalia”, Ke-

69 *Lipták G.*, 1974. 394.

70 *Lipták G.*, 1969. 154–193.; 1974. 154–193.

71 *Vendégkönyv 1835–1877.*

72 *Szinnyei J.*, 1891. 907–909.

73 *Bérczy K.*, 1854a. 76–78.

8. ábra. Csillám kiszabadítja Estikét Ármány fogságából
(*Tatár P. 1859b. 3.*)

lemér, a szépséges Szilice, valamint a gonosz Baradla általa költött történetét ugyanabban a könyvében közölte, amelyből a fenti sorokat idéztük.⁷⁴

Ha az 1995-ben gyűjtött monda a *Tatár*-féle ponyva folklorizálódott változata – amint ezt feltételezzük –, akkor azt kell megállapítanunk, hogy annak nemcsak versezettől, hanem nyelvezettől is elszakadt. A népmondából hiányoznak a szereplők nevei, Tvartkó lovagból, útonállóból egyszerűen helyi földesúr lett. Amint azt már hangsúlyoztuk, a történeti mondák mesélői általában igyekeznek az elmondottakat helyhez kötni. Ez a monda is így kezdődik. Ugyan a várromnak nyoma sincs, van helyette tanya: „Hát, mikor osztán ottan kint, a szilvás ahol van, ottan vót egy Kastély-kút. Most is megvan még a helyi. De úgy hívják mostmár azt, Gyümölcsösnek. A területén annak vót olyan tanya, amibe lakott a földesúr.” Az aktualizálás, a helyhez kötés igénye a szöveg további részeire is igaz. Például a mesélő a barlang több bejáratáról is említést tesz, a kijutás helyét meg is nevezi (Jósvafő), vagy amikor a menekülők megcsodálják a barlang szépségeit. Valószínűleg ugyancsak a helyszín közvetlen ismeretéből adódik, hogy a monda mesélője inkább a bővízü patakba veszejt az üldözőket, a ponyvában a szikláról a mélybe zuhannak.

A másik monda szintén egy rabló története, aki a barlang felett lévő, arany fedelű várban lakott és kincseit ott, valamint a barlangban halmozta fel. Ő is beleszeretett egy lányba, akit elrabolt és minden kincsét felajánlotta annak szerelméért. A lány vőlegénye

⁷⁴ Bérczy K., 1854b.; *Fényes Elek* nyomán idézte: *Faggyas I.*, 1991.

megtudta menyasszonya tartózkodási helyét, varázsvesszőjével kinyitotta a várkapuk zárait, majd ugyanazzal az eszközzel cseppkövekké változtatta a rablót a háza népével, valamint a kincseivel együtt és kiszabadította kedvesét (8. ábra).

E mondát – bár néhány kutató szerint a történet a néphagyomány része⁷⁵ – csak írott forrásokból ismerjük. Az általunk fellelt legrégebbi változata ennek is *Tatár Péter*-től való, aki 1859-ben *Az aggteleki barlang eredete, vagy: A hűség és kitartás jutalma* címmel közölte verses formában⁷⁶ (Függelék VI.).

Feltehetően tőle vette át a történet magvát *Siegmeth Károly* és rövidítve, prózában tette azt közzé⁷⁷ (Függelék VII.).

Siegmeth Károly közlése lehetett a forrása *Hanusz István* által háromszor publikált változatnak⁷⁸ (Függelék VIII.). E feltételezésünket arra alapozzuk, hogy a külföldi és a magyar természettudományos irodalmat behatóan ismerő földrajzi és természetrajzi tanár-író⁷⁹ valószínűleg a barlangkutató és a barlangokról sokat publikáló *Siegmeth Károly* művéből meríthetett, nem a ponyvaszerző *Tatár Péter*éből.

A történet *Hanusz István* közlései nyomán került be *Szendrey Zsigmond* mondakatalógusába. Ezt *Szendrey* a X. mondatípusba („Kővé válás”) sorolta be és a 65. tipikus motívumnál („Kővé vált bűnös”) említette.⁸⁰

A történet egy rövid változatát, tulajdonképpen a magvát, *Székely Leó* az *Ethnographiában* közölte⁸¹ (Függelék IX.). Forrását nem ismerjük, de nem kizárt, hogy közlése helyszíni gyűjtésen alapult, mert a Gömör megyei babonákat bemutató írása végén két gyűjtőtársnak is köszönetet mondott.⁸² Persze ez az említett gyűjtés irodalomból is történhetett.

Siegmeth Károly műve⁸³ nyomán és arra hivatkozva *Jakucs László* is többször⁸⁴ közzétette a mondát, illetve annak a saját szavaival megfogalmazott változatát.

Tatár Péter fent említett történetének közvetlen forrása nem a folklórban keresendő.⁸⁵ Mind a szereplők névválasztása, mind a nyelvi megfogalmazás, a terjedős előadásmód a korszak romantikus költeményeivel mutat rokonságot. A történet szüzséje viszont a tündérmeséket idézi: az elrablott szép lányt kedvese cselrel kiszabadítja és a gonosz elrablót megbünteti.

A kővé válás motívuma a népmondákban is gyakran felbukkan. A magyar történeti mondákon belül a „Bűn és bűnhődés” tematikus főcsoporton belül szerepelnek a kővéválás mondái, amelyek között külön egységet alkotnak a „Gonoszság miatt kővé vált földesurak” történetei. Elképzelhető, hogy a *Tatár*-féle ponyva nyomán terjedt el a történet Aggtelek vidékén, hiszen szemlélete nem áll távol a folklórtól, de az is lehet, hogy a monda (vagy annak magva) már *Tatár Péter* művének megjelenése előtt is létezett. Akár így, akár úgy történt, mindenképpen meglepő, hogy a folklórgyűjtőknek a történetnek egy változatát sem sikerült lejegyezniük.

75 *Siegmeth K.*, 1890. 8.; *Székely L.*, 1896. 378.; *Jakucs L.*, 1957. 71.

76 *Tatár P.*, 1859b. 3–16.

77 *Siegmeth K.*, 1890. 8–9.

78 *Hanusz I.*, 1893a. 342.; 1893b. 475.; 1900. 62.

79 Munkásságáról lásd pl. *Hornyik J.*, 1901. 59., 80.; *G. S.*, 1909. 229.; *Papp K.*, 1909. 549.; *Szántó K.*, 1909. 25–28.; *id. Farkasfalvi I.*, 1911. 217–219.

80 *Szendrey Zs.*, 1923. 56., 62., 63.

81 *Székely L.*, 1896. 378.

82 *Székely L.*, 189. 379.

83 *Siegmeth K.*, 1890. 8–9.

84 *Jakucs L.*, 1957. 71.; 1961. 79.; 1975. 22.

85 *Siegmeth K.* (1890. 8.), *Székely L.* (1896. 378.) és *Jakucs L.* (1957. 71.) folklórköltésnek tartják.

A barlangokkal kapcsolatos mondák helye a mondarendszerezésekben

Az egyes folklórszövegek elemzése megerősíti bennünk azt a megállapítást, hogy nem könnyű a narratívok műfaji besorolása. A magyar népköltészet barlangokkal kapcsolatos történetei tematikailag sokszínűek. Ezek a történetek műfajukat tekintve mondák, de ha tovább kívánjuk pontosítani a műfaji besorolást alműfajokra, akkor lehetnek történeti mondák, hiedelemmondák, néha eredetmagyarázó mondák. Mielőtt a barlangokkal kapcsolatos mondatípusok és motívumok helyét keresnénk a mondakatalóguson belül, egy rövid áttekintést adunk a ma használatos mondarendszerezésről.

Az 1950-es évekre valamennyi európai országban a módszeres gyűjtések nyomán gazdag mondabázis állt össze. Az anyag áttekintése és rendszerezése során vetődött föl a folkloristákban az a gondolat, hogy a korábbi rendszerezési kísérleteken túllépve, új szempontok szerint rendszerezzék a lejegyzett mondákat. Majd ezt követően a mesekatalógusok mintájára készüljenek mondakatalógusok. A nemzeti mondarendszerezések nyomán föltárulna az egyes területek mondakincse. Kiderülne, hogy egy adott területen milyen mondatípusok, motívumok léteznek, melyek a leggyakoribb vándortémák. A folyamatosan elkészülő nemzeti mondakatalógusok nyomán pedig majd össze lehet állítani egy európai vagy még szélesebb körű típusmutatót. E távoli cél megvalósítása érdekében volt fontos, hogy a nemzeti katalógusok azonos szempontok alapján készüljenek. A rendszerezési alapelvek kidolgozására hívták össze 1963-ban az ISFNR (International Society for Folk Narrative Research) budapesti tanácskozását.⁸⁶ A mondatutatók ezen a konferencián szakítottak a *Grimm* testvérek által kialakított csoportosítással. Már a 19. század elején, a népköltészet felfedezésének hajnalán gyűjtöttek mondákat, de *Grimmek Deutsche Sagen* című művének I. és II. kötetét⁸⁷ követően különösen megnőtt az érdeklődés a mondák iránt, amelyekben a népköltészet kutatói a népek természetéről és történelemről alkotott ismereteit látták összegezve. A *Grimm* fivérek a mondákat két nagy csoportba osztották: történeti mondákra és helyi mondákra. Nem határozták meg pontosan, hogy mit értettek e fogalmak alatt. A felosztás azt sugallja, hogy a történelmi hősokról és eseményekről szóló történeti mondák mellett helyi mondán a nép természetismeretéről tanuskodó történeteket, azaz a mai fogalomhasználat alapján a hiedelemmondákat értették. A helyi monda (Lokal Sage, local legend) fogalmának értelmezése nemcsak *Grimmek* korában, hanem a későbbi kutatások számára is problematikusnak tűnt. A mai magyar szakirodalomban jelentését olykor a monda egyik tematikus alműfajaként értelmezik, azaz a természeti képződményekhez (hegy, barlang, tó, folyó stb.) vagy emberi létesítményekhez (erődítmény, vár, híd) fűződő epikus történeteket értik alatta.⁸⁸ Olykor viszont a helyi monda meghatározás a földrajzi elterjedtségre utal. Az elnevezés mögött pedig az rejlik, hogy a monda egy kisebb területen, tájegységen belül ismert.⁸⁹

Az 1963-ban megrendezett mondakonferencia tehát szakított a mondáknak a *Grimmek* által kialakított kettős felosztásával, amely hosszú ideig meghatározta mind a nemzetközi, mind a magyar szakirodalom fogalomhasználatát. Am elvetették az addig elkészült mondakatalógusok⁹⁰ felosztásait is. Éppen azt akarták elkerülni, amit *Sinninghe* vetett fel *Aarne* történeti és helyi mondakatalógusa kapcsán, miszerint az olyan

86 Dömötör T., 1964. 166–167.

87 *Grimm, J.–Grimm, W.* 1816–1818.

88 *Voigt V.*, 1982. 515–518.

89 *Dobos I.*, 1979. 522.

90 *Aarne, A.* 1912.; *Aarne, A.* 1918.; *Loorits, O.* 1926.; *Sinninghe, J. R. W.* 1943.

rendszerezés, amelyben egy-egy nemzeti hős egy mondacsoportot jelöl, nem használható más nemzet katalóguskészítői által. A korábbi rendszerezések tehát olyan tematikus csoportokat alakítottak ki a mondákon belül, amelyek egy-egy nép mondakincsére voltak csupán alkalmazhatók.

A nemzetközi tanácskozás résztvevői végül a következő klasszifikációt fogadták el.⁹¹ A monda műfaján belül 4 műfaji alcsoportot állapítottak meg:

1. Eredetmagyarázó és a világ végéről szóló mondák;
2. Történeti és kultúrtörténeti mondák;
3. Mitikus (hiedelem-) mondák;
4. Vallásos legendák.

A történeti mondákon belül 6, a hiedelemmondákon belül 13 nagy tematikus egységet különítettek el. 1980-ban *Bihari Anna* összeállításában megjelent a *Magyar Hiedelemmonda Katalógus*,⁹² de ez nem a teljes magyar hiedelemmonda-bázis alapján készült. A fölhasznált forrásanyag szűk egy katalógus számára. Mind az eredetmagyarázó, mind a történeti mondák rendezés alatt álló archívuma – amelyeket az 1963-as mondaértekezletet követően kezdtek kialakítani – az alapja a készülő katalógusoknak. Az archívumok rendezői igyekeznek a nagy tematikus csoportokon belül kialakítani a rendszerezés további egységeit.⁹³ Ennek alapján tekintsük át, hogy a barlang témájú epikus történetek hol helyezkednek el a monda műfaján belül.

Ezek a folklórszövegek vagy történeti mondák, vagy hiedelemmondák, de leggyakrabban e két műfaji alcsoport határán állnak. A történeti mondák 6 nagy tematikus egysége (1. Emberi létesítmények keletkezéséhez fűződő mondák, alapítási mondák; 2. Helyekhez fűződő mondák, amelyek gyakorlatilag névmagyarázó mondák; 3. Őstörténeti mondák; 4. Háborúk, katasztrófák; 5. Hősök; 6. Bűn és bűnhődés) közül a barlang témájú mondák többsége az alapítási mondákhoz sorolható. Ezek a történetek a barlang keletkezésének, eredetének a históriáját mesélik el. Abban az esetben, ha a barlang nevének eredetére ad magyarázatot a narratív szöveg, akkor névmagyarázó mondával van dolgunk. Egyes barlangokról azt mesélik, hogy azok valaha óriások lakhelyei voltak, még az ember megjelenése előtt, ezek az őstörténeti mondák tematikus főcsoportjába tartoznak. A török-tatár háborúk idején a falvak lakói gyakran kerestek maguknak vagy vagyontárgyaiknak menedéket barlangok mélyén, tehát a háborúk csoporthoz tartozó mondák között is található barlangokra vonatkozókat. A Rákóczi-mondakör ismert típusa, hogy a hős egy barlangban rejtőzik, rejtekhelyét lánya árulja el, ezért apja megátkozta őt. De más történeti hősről is mesélik, hogy hosszabb-rövidebb ideig egy barlangban bujdostak. A történeti mondák nemzetközileg is jól ismert típusa a Kyffhäuser-mondatípus. Nevét a thüringiai Kyffhäuser-hegységről nyerte, onnan várták vissza Barbarossa Frigyest, majd II. Frigyest. Európa-szerte ismert, hogy a halhatatlan hősök hegyek vagy barlangok, hasadékok mélyén, seregük élén várják az alkalmas időt, hogy visszatérjenek, népük segítségére legyenek. Ezt a mondatípust a magyar nyelvterületen mondják Szent István, Mátyás király, Rákóczi, Rudolf trónörökös nevéhez kötve is.

Cseppkövek, különös alakú sziklák keletkezésére adott magyarázatok között gyakoriak a „Bűn és bűnhődés” típusú mondák. Valaki gonoszsága, kegyetlensége, esetleg egy tabu megsértése, vagy istenkáromlás miatt kővé válik. A történeti mondáknak ez a tematikus főcsoportja átvezet minket a hiedelemmondák közé, hiszen már a „Bűn és

91 *Ortutay Gy.*, 1964. 129–131.

92 *Bihari A.*, 1980.

93 *Dobos I.*, 1970. 97–112.; *Nagy I.*, 1979. 171–175.; *Landgraf I.*, 1993. 51–55.

bűnhődés” típusú mondák esetén is nehéz meghúzni a műfajhatárt, de igaz ez a kincsmondákra is. A kincseket az ellenség vagy egyéb veszedelem elől gyakran ásták, rejtették el barlangokban. Ezeket sok esetben különböző hiedelemlények őrzik, helyüket felcsapó láng jelzi és csak meghatározott időközönként lehet hozzájuk jutni.

A fentieket úgy összegezhethjük, hogy a barlangok feltűnnek történeti mondákban és hiedelemmondákban egyaránt. A történeti mondákon belül nem alkotnak külön tematikus egységet, valamennyi főegységen belül megjelennek. A hiedelemmondák közül többnyire kincsmondákban szerepelnek, esetlegesen kísértetek, szellemlények, természetfölötti lények, mítikus állatok lakhelyeként.

FÜGGELÉK

I.

AZ AGGTELEKI BARLANG EREDETE,

vagy:

A föld alatti bujdosók.

Gömör és Kis Hontnak épen közepébe
Putnokhoz nem messze lapos sziklahegybe,
Aggtelek helységhez kis félóránnyira
Terül ágaival a híres Baradla,
Vagy is aggteleki barlang, mellynek öblét
És tán végetlenbe nyuló területét
Nem járta be eddig senki sem egészen,
Mert még nagyobb része bizony ismeretlen.
Roppant öble néhol majd az eget éri,
Olly borzasztó magas, hogy szem be nem éri.
Néhol pedig olly szűk, hogy csak egy ember fér
Keresztül nyílásán, ki által bujni mér.
Belőlről több kisebb s nagyobb ágra oszlik,
Mellynek nézésére több nap kívántatik.
Mindjárt jobbra van az ugynevezett csontház,
Mivel itten vagyon egy jó rakás csontváz,
Balról egy tágasabb és nagyobb ág nyílik,
S itt a denevérek barlangjába nyulik,
Hol egész nagy oszlop denevér rejtőzik,
Melly közé ha puska vagy pisztoly süttetik,
Ezerenként repül szertesztét, s eloltja
A gyertyát és fáklját, mig ujra csomóba
Nem gomolyog össze valami szögletben,
Több nagy és fekete csomóban, tömegben.
A barlangot egész hosszában keresztül
Egy kanyargós patak futja át, s elterül,
Néha tavat avagy örvényt is képezve,
Rajta sok helyütt fahid vagyon építve,
Belyebb különböző az üreg alakja,
Majd olyan mint templom, majd remete lakja,
S csepegő kövekből képződött alakok,
Képek, jégcsapok és gyönyörű oszlopok
Gyönyörködtetik a fáklja világánál
A látogatókat, majd vad kősziklánál
Egyebet nem látni, mellyekre felkúszva
Néhol menve, néhol pedig hason csuszva,
Ujra ezerfelé nyílnak utak lyukak,
Mellyekbe tán soha emberek nem voltak.
E barlang mellett állt még az ős időben
A legközelebbi magas szikla hegyen
A kegyetlen Tvardkó cseh nemesnek vára,
Már senki sem akad mostan a nyomára.
Tvardkó roppant kincset gyűjtött itt magának,
S emberei szerte mindenütt rablának,
És nem fékezhető meg e vad rablókat
Senki sem, kik itten úgy a vár urakat
Mint a jobbágyokat pusztiták rabolták,
S a lopott jószágot Tvardkó várba hordták.
Élt akkor Aggtelek csendes falujában
Egy özvegy asszony is kis házikójában.

Ennek volt egy kedves gyönyörű leánya,
A bájos fekete szemű szép Krisztina.
Tvardkó rá vetette erre is szemeit,
S a mint észrevette igéző kellemet,
Szerelemre gyuladt a rabló iránta,
S rögtön a szép leányt birni is kívánta,
Azért édes anyját, mint egyik jobbágyát
Magához hivatá, s parancslá hogy lányát
Rögtön hozza fel a várba és hagyja ott,
Minden késés nélkül, és pediglen legott.
Az özvegy megrendült egész valójában
Midőn hallá hogy a vár ur szándokában
Mi rejlik, s szótlantul, remegve távozott,
Tanácsot magának épen nem adhatott,
Mert tudta, hogy azt a kiadott parancsot,
Mellyet a hatalmas Tvardkó egyszer adott,
Ha nem teljesítik, erőszakhoz nyuland,
És még is Krisztina birtokába jutand,
Sirva érkezett hát picziny hajlékába,
S borult megütközött leánya nyakába.
Mi lelt édes anyám? kérdezé Krisztina,
És midőn elmondá a baját az anya,
Megrezzent Krisztina ártatlan szive is
És simi zokogni kezdé szegény ő is.
Volt szép Krisztinának egy pásztor kedvese,
Kinek juhnyája a hegyen legelésze,
Ehhez szaladt hát el, és sirva elmondá:
Hogy Tvardkó mit akar, Rémulve hallgatá
A pásztor is e hirt, de szegény szinte nem
Tudta, hogy tehát ő most mittevő legyen.
Ekkor eszébe jut a barlang nyílása,
S az hogy ő jó mélyre számtalanszor jára,
Bele fáklya nélkül, mondja Krisztinának,
Hogy ők Tvardkó elől tán oda bujnának.
S ha szerit tehetik aztán majd megszöknek,
És innen majdan más vidékre elmennek.
Krisztina örömmel fogadja kedvese
Emez ajánlatát, és még az nap estve
Ő és anyja be megy a barlangba, s aztán
A pásztor is jöjjön el ugy éjfélt után,
S majd hárman elmennek szerencsét próbálni,
Hogy lehetne Tvardkótól megszabadulni.
Még akkor csak picziny volt a barlang üreg,
S legfeljebb négy ember férhetett benne meg.
Tvardkó, hogy Krisztina el nem jött anyjával,
Rögtön megindula egy csapat szolgálával
Dühös indulattal annak laka felé,
S csodálkozására azt üresen lelé.
Az egész falut hát körül is vetette,
És minden házban a leányt kerestette.
Elmult már az éjfélt, és még sem találta,
Bár az egész falut összevissza hánytá,
Midőn egy vén banya azt sugja nekie,
Hogy a Baradlába kell csak keresnie,
Oda bujtak hárman, s csak a reggelt várják,
S aztán e vidéket végkép oda hagyják.
Tvardkó oda dob a hirért a banyának
Egy erszény aranyat, és a sok szolgálának
Parancsolja rögtön, hogy égő fákllyákkal
Menyjenek keresni az anyát lányával,

S ő maga is megyen haraggal keblében,
Kicsinálva már azt előre fejében,
Hogy Krisztina anyját karóba huzatja,
És pásztor kedvesét majd felakasztatja.
Éled már az erdő a fáklyavilágtól,
Remegve látja azt Krisztina távolról,
S a barlang szájánál buzgó imádsággal
Kéri az ur Istent hogy mostan csodával
Mentse meg őtet az erőszak kezéből,
És ime előttök egy sziklafal bedől,
S ott tátong előttök örök éjszakában
Egy hosszú alagut, mellynek hátuljában
Mint ezer millió fénylő apró szikrák
Világítanak a szent János bogárcák.
Megindul tehát az apró fény után a
Buzgón imádkozó gyönyörű Krisztina,
S utána kedvese, és szelid jó anyja,
És tágul és bővül a sötét Baradla.
Mennek mendegélnek a föld alatt hárman,
Isten vezérelti a bus éjszakában,
S midőn a barlanghoz érnek üldözőik,
Ők már biztosságban, örömben élvezik
A megszabadulás édes drága perczeit,
S imádják buzgóan ég föld teremtmőjét.
Tvirtkó mélyebbre ment mindég a barlangba,
Tekervényes uton sziklákról sziklákra
Hágva, s hangoztatva Krisztinának nevét,
És káromkodásba koptatva a nyelvét.
Mindég mindég tovább vezeté szolgáit,
S lobogtatá erre arra is fáklyáit,
De Krisztinát sehol meg nem találhatá,
Egyik szolgája most rémüléssel látá,
Hogy fogyatékán van a fáklya kezökben,
S úgy eltévedtek már a tekergésekben,
Mikép közülök nem tudhatja egyik sem,
Hogy innen kifelé ugyan hogyan menjen.
Tvirtkó is megszeppent e felfedezésre,
És parancsot adott a visszamenésre,
De alig mentek még egy néhány száz lépést,
A fáklya egyenkint elaludt, rémülést
Az örök éj fedé, s e roppant üregbe
Tvirtkó és szolgálai valának temetve.
A sötétben mostan rémitően hangzik
A kétségbeesett szolgálknak jajjaik,
Tvirtkó káromlása, mellyel embert s Istent
Összekáromol a földön s égben mindent.
Már a kétségbeesett szolgálk némellyike
Íszonyu sorsában az eszét vesztette,
S marczangolja egymást mint a dühös ebek,
Orditásaik meg olyan rémitők
Mint pokol zenéje, mig mások a földön
Tapogatva, sirva másznak, mig rettentőn
Elorditva magát rémitő mélységbe
Zuhan s ottan nyugszik aztán csendességbe,
Mert összetöré a sziklákon a fejét,
Még másik tördeli busan nyögve kezét.
Néhány nap mulva már azonban semmi nesz
Nincsen a barlangban, minden olyan csendes
Mint az előtt volt, és holtan ott nyugosznak
Tvirtkó és szolgálai, és ezen gonosznak

Illy borzasztó módon leve itten vége,
Ez aztán rémitő Isten ítélete.
Krisztina pediglen édes jó anyjával
S pásztor kedvesével, s ártatlanságával
Az Istenben vetett bizodalom által
A sötét Baradlán fáklya nélkül által
Menve, nem sokára boldog asszony is volt,
És vig lakodalmán jó kedéllyel tánczolt,
De azóta senki sem találta még fel
A barlangban azon utat, a mellyen el
Indult volt kifele Krisztina és anyja
S a pásztor, s csodásan ki ért a szabadba.
Mondják ugyan most is nagyon vén emberek,
Hogy mikor valának még ők is gyermekek,
Igen ősz emberek tudták azt az utat,
Mellyen egy nap alatt keresztül juthattak
Egy más vármegyébe, de most már nem tudja
Senki, hogy mellik volt Krisztinának utja.
Később midőn ezen barlangot bejárták,
Tvartkónak csontjait ottan megtalálták
Szolgái között, de rútul összetörve,
Mert a kétségbesett szolgák vad dühökbe
Neki estek, s őtet ottan összetépték,
S kövekkel s öklökkel rútul összetörték.
Fent a várban soká várták még urokat
Az ott maradt szolgák, mig meg nem osztoztak,
S el nem széledének világ négy részére,
S a várt ott nem hagyták, melly összedőlt végre,
S teljesült azon is a magyar közmondás:
Ebül nyert vagyonnak a vége csak romlás.⁹⁴

94 *Tatár P.*, 1859a. 54–62.

II.

1.

Die Führer erzählten folgende Sage über die Entstehung der Baradla. Auf einem benachbarten Felsen stand in uralten Zeiten die Burg eines mährischen Ritters, Tvartko (allerdings lebten hier vor der Eroberung durch die Magyaren nur Slaven, die heute erst einige Meilen nördlicher beginnen), von der jetzt freilich kein Stein mehr übrig ist. Tvartko war ein berühmter Wegelagerer; seine Burg ein weithin gefürchtetes Raubnest, seine Knechte, der Abschaum aller rohen, wüsten Gesellen, behandelten Burgherren und Landsassen ringsum mit gleicher Frechheit. In dem Dorfe Aggtelek lebte zu jener Zeit eine arme Witwe mit ihrer ungemein schönen Tochter, der Schwarzäugigen Christine. Der Räuber entbrannte in wilder Leidenschaft für das reizende Mädchen und befahl der armen Witwe, ihr schönes Kind auf sein Schloß zu schaffen. Wortlos vor Schreck kehrte die Mutter heim, rathlos theilte sie der schon für verloren Gehaltene den entsetzlichen Befehl des übermächtigen und zügellosen Zwingherrn mit. Weinend erzählt die unglückliche ungesäumt ihrem Geliebten, einem Schäfer, der seine Heerde auf dem Berge weidete, was sie unabwendbar bedrohe. Die Liebe macht erfinderisch. Der Schäfer rieth ihr, sie möge sich sogleich mit ihrer Mutter ohne Licht in eine kleine, aber dunkle Höhle am Fuße des Berges verstecken, er selbst wolle um Mitternacht nachkommen, vielleicht gelänge es ihnen des Nachts gemeinsam zu entfliehen.

Alles geschah wie verabredet. Tvartko aber, empört über das Ausbleiben Christinens, ließ Abends das Haus der Witwe und, als er dies leer fand, das ganze Dorf durchsuchen. Umsonst! Nach allen Seiten zerstreuten sich die Knechte mit Fackeln, doch vergebens. Da raunte eine alte Hexe dem Räuber ins Ohr, er möge die Flüchtlinge in der Baradla suchen. Mit wilder Freude warf er den Alten einen Beutel mit Gold zu, und auf und davon ging die wilde Jagd gegen die Berghöhle. Ergrimmt schwur er Mutter und Tochter Folterqualen, dem frechen Schäfer den Tod am Galgen zu.

Schon sahen die Flüchtlinge mit pochendem Herzen den Wald von Fackeln durchleuchtet, und hörten das rohe Jauchzen der Knechte. Mit heißer Inbrunst flehten sie Gott um ein Wunder zu ihrer Rettung. Schon hörten sie das tückische Lachen des Zwingherrn an dem Eingange der Grotte, da Stürzte mit Donnergeprassel eine Felswand hinter ihnen ein, ein endloser Gang wurde sichtbar, und Tausende von Johannismwürmchen leuchteten ihnen entgegen. Geflügelte Dankgebete auf den Lippen eilten die drei mit leichten Füßen den dienstfertig voranfliegenden Leuchtkäferchen nach, doch mit dem Wuthgeschrei getäuschter Erwartung stürmten Tvartko und dessen Knechte ihnen nach. Von Fels zu Fels ging der Wagesprung der Verfolger, die mit lauter Stimme bald den Namen der Flüchtlinge, bald Flüche und Drohungen ausstießen. So ungestüm hatte die Verfolger blinde Leidenschaft vorwärts getrieben, daß sie zu spät bemerkten, wie die Fackeln herabgebrannt seien und Keiner von ihnen den Ausgang aus der tiefen, vielgewundenen Höhle finden könne.

Schauernd gab Tvartko den Befehl zur Rückkehr; zu spät! eine Fackel verlosch nach der andern, bald waren alle lebend begraben! Furchtbar erscholl nun das Angstgeschrei der Verzweifelten; Gebete wechselten mit Verwünschungen gegen Gott und die Welt; wahnsinnig geworden, zerfleischten die Einen mit fürchterlichem Gebrüll die eigenen Arme, Andere krochen mit leisem Weinen auf den Felsen umher, bis sie zerschellt in Abgründe stürzten. Noch Andere warfen sich auf Tvartko und zerbrachen und zerschlugen seine Glieder mit Fäusten und Steinen; sie selbst aber verendeten in dumpfem Hinbrüten über der Leiche ihres Herrn. So fand man sie, als die Dorfbewohner den entsetzlichen Lärm und das Weggeschrei nicht mehr hörten und sich mit vielen Fackeln in die Höhle wagten, im dichten Knäuel todt übereinander.

Christine war mit ihrer Mutter und dem Schäfer durch die Höhle in ein anderes Komitat gelangt, wo sie bald des Hirten geliebtes Weib ward. – Sehr alte Leute hörten in ihrer Jugend von den Ältesten im Dorfe jenen Weg schildern, heute kennt ihn Niemand mehr. – Die zurückgebliebenen Diener theilten sich in die Habe ihres Herrn und zerstreuten sich; die verödete Burg aber zerfiel allmählig in Trümmer.⁹⁵

2.

A Baradla keletkezéséről a vezetők az alábbi mondát mesélték el nekem. Egy számszédos sziklán az ősidőkben egy morva lovag, Tvartko vára állt (a magyarok hódítása előtt itt csak szlávok éltek, akik ma néhány mérföldre északra kezdődnek), amiből mára természetesen egyetlen kő sem maradt. Tvartko hírhedt útonálló, vára messze földön rettegett rablófészek volt, szolgálói, mindenféle vad, féktelen fickók söpredéke, egyforma arcátlansággal bántak a környék földesuraival és parasztjaival. Aggtelek faluban abban az időben élt egy szegény özvegyasszony ritka szép leányával, a fekete szemű Krisztinával. A rabló vad szenvedélyre lobbant az igéző leány iránt és megparancsolta az özvegynek, hogy szép gyermekét vigye a kastélyba. A rémület-

95 Schwab, E. 1865. 71–74.

től szótlanul tért haza az anya, tanácstalanul közölte a már elveszetteknek hittel a nagy hatalmú és féktelen kényúr szörnyű parancsát. Sírva mesélte a kedvese, a nyáját a hegyekben legeltető juhász által átölelt szerencsétlennek, mi fenyegeti őt elkerülhetetlenül. A szerelem találékonyra tesz. A juhász azt tanácsolta, hogy azonnal rejtőzzön el anyjával, lámpás nélkül a hegy lábánál levő kicsi, de sötét barlangban, ő maga éjfélkor utánuk megy, talán sikerül az éjszaka folyamán együtt megszökniük.

Minden úgy történt, ahogy megbeszélték. Tvardko azonban, Krisztina elmaradásától feldűlva, este átkutatatta az özvegy házát, majd amikor azt üresen találták, az egész falut. Mindhiába! Szolgái fáklyákkal minden irányba szétszéledtek, eredménytelenül. Ekkor egy öreg boszorkány a rablók fülébe súgta: a menekülőket a Baradlában keressék. Vad örömmel vetett az öregasszonynak egy zacskó aranyat és felkerekedtek a féktelen barlangbéli üldözésre. Felbőszülve esküdött meg anya és leánya gyötrelmeire, a pimasz juhász bitófán végzendő halálára.

A menekülők már dobogó szívvel látták a fáklyákkal átvilágított erdőt, hallották a szolgák durva kurjongatását. Forró buzgósággal könyörögtek csodáért Istenhez, hogy megmeneküljenek. Már hallották a kényúr alattomos nevetését a barlang bejáratánál, amikor mennydörgésszerű ropogással ledől mögöttük egy sziklafal, egy végtelen folyosó vált láthatóvá és ezernyi szentjánosbogár világított velük szemben. Szármalok hálaimákkal ajkukon, könnyű lábakkal siettek mindhárman a szolgálatkészzen előrerepülő világító bogarak után, de Tvardko és szolgái családottságtól dühös ordítózással vetették magukat utánuk. Az üldözők merészen ugráltak szikláról sziklára és hangosan hol a menekülőket neveit, hol szitkokat és fenyegetéseket kiabáltak. A követőket olyan hevesen hajtották előre a vak szenvedély, hogy későn vették észre, mennyire elégték fáklyáik, így közülük senki sem találhatja meg a kijáratot ebből a mély, nagyon kanyargós barlangból.

Tvardko remegve adta ki a parancsot a visszatérésre; túl későn! egyik fáklya aludt ki a másik után, hamarosan valamennyien élve el voltak temetve! Borzasztóan hangzott a kétségbeesettek jajveszékeltése; imádságok váltakoztak az Istenrel és a világgal szembeni szitkokkal; egyesek megtévelyedve a saját karjukat marcangolták szét, mások csendes virással kúsztak a sziklákön körös-körül, míg szétzúzódba szakadéka zuhantak. Ismét mások Tvardkóra támadtak, ököllel és kövekkel törték és zúzták szét tagjait; azonban ők maguk is ott végeztek nyomasztó tépelődésben uruk holtteste felett. Így találták meg őket, amikor a falusiak már nem hallották rémes zajukat és jajveszékeltésüket és sok fáklyával a barlangba merészkedtek, tömött halomban holtan egymáson.

Krisztina anyjával és a juhással a barlangon át egy másik vármegyébe érkezett, ahol a leány nemsokára a juhász szeretett felesége lett. – Nagyon öreg emberek még fiatal korukban hallották a falu legöregebbjeitől ennek az útnak a leírását, ma már senki sem ismeri. – A hátramaradt szolgák szétosztották egymás között uruk vagyonát és szétszóródtak; a kihalt vár pedig lassan romokká hullott szét.⁹⁶

III.

Aggtelek környékének egyik hegyén valamikor egy lovagvár volt, amelyben a morva származású Tvardko kalandor tanyázott és hasonszörű bandájával állandó rettegésben tartotta a vidék békés lakosságát. Egy alkalommal, amikor csapatával átlovagolt a falun, meglátta a falu egyik legszebb leányát, Krisztinát és heves szerelemre gyulladt iránta. Másnap beküldte egyik emberét a faluba és felhozatta magához a leány anyját. Ráparancsolt, hogy estére kísérelje fel leányát a várba, mert különben agyonkínkoztatja őket és felégeti a falut.

Remegve, sírva szaladt vissza falujába a szegény özvegyasszony és hangosan jajveszékelve mondta el leányának a rablóvezér parancsát. A leány anyjával együtt vőlegényéhez futott, aki valahol a falu határában békésen legeltette a juhait. Mivel ellenállásról szó sem lehetett, menekülésre szánták magukat és legszükségesebb holmijukat összeszedve, alkonyatkor elhagyták a falut. A vőlegény ismert egy kis barlangot a hegyben, abban húzták meg magukat.

Este Tvardkó csapata élén a faluban termelt és kereste a leányt. Nem találván, éktelen haragra lobbant és vallatni kezdte az embereket. Ezek semmiről sem akartak tudni, de a falu boszorkánya egy zacskó aranyért elárulta, hogy Krisztinának hová menekültek. Hajrá, utánuk! Krisztinának nemsokára rémülten hallották, hogy rejtkehelyüket felfedezték és a bejáratnál megjelent a vadul szitkozódó rablócsapat. Már meglátták őket és gúnyos nevetéssel rohantak feléjük. Krisztinának a szorongatottak végső menedékéhez, Istenhez fordultak segítségért. Térdreesve, buzgó imával kérték, hogy mentse meg őket a martalócek karmai elől.

Hirtelen mennydörgésszerű robajjal megnyílt előttük a barlang fala és széles föld alatti út tárult eléjük, amelyet a szentjánosbogarak milliárdjai világítottak meg előttük. Futva haladtak előre, kísérvé az utánuk igyekvő rablók szitkozódásától. A szentjánosbogarak ugyanis csak nekik világítottak és velük együtt húzódtak előre, úgyhogy mögöttük a föld alatti világ örök sötétsége terjengett. A rablók ész nélkül rohantak utánuk, amíg ráeszméltek, hogy fáklyáik kialszóban vannak. Sietve visszafordultak, de már későn volt. Fáklyáik utol-

96 Schwab, E. 1865. 71–74., fordította: Hazslinszky T., 1996.

sót lobbantak, mielőtt kiértek volna és ők ottrekedtek a barlangban minden világtás nélkül. Ott pusztultak el, Tvardkót átkozva és kétségbeesésükben egymást ölve, a barlangban.

Krisztináékat a szentjánosbogarak a hegy túlsó oldalán egy kies völgybe vezették ki, ahol letelepedtek és talán még most is élnek, ha meg nem haltak...⁹⁷

IV.

Aggtelek környékének egyik hegyén valamikor egy lovagvár volt, amelyben Tvardko kalandor tanyáztott és hasonszőrű bandájával állandó rettegésben tartotta a vidék békés lakosságát. Egy alkalommal, amikor csapatával átlavagolt a falun, meglátta a falu egyik legszebb leányát, Krisztináét, és heves szerelemre gyulladt iránta. Másnap beküldte egyik emberét a faluba és felhozatta magához a lány anyját. Ráparancsolt, hogy estére kíséрге fel leányát a várba, mert különben agyonkínkoztatja őket és felégeti a falut.

Remegve, sírva szaladt vissza falujába a szegény özvegyasszony és hangosan jajveszékelve mondta el leányának a rablóvezér parancsát. A leány anyjával együtt völgyéjéhez futott, aki valahol a falu határában békésen legeltette juhait. Mivel ellenállásról szó sem lehetett, menekülésre szánták magukat és legszükségesebb holmijukat összeszedve, alkonyatkor elhagyták a falut. A völgyény ismert egy kis barlangot, abban húzták meg magukat.

Este Tvardko csapata élén a faluban termelt és kereste a leányt. Nem találván, éktelen haragra lobbant és vallatni kezdte az embereket. Ezek semmiről sem akartak tudni, de a falu boszorkánya egy zacskó aranyért elárulta, hogy Krisztináék hova menekültek. Hajrá, utánuk! Krisztináék nemsokára rémülten hallották, hogy rejtkehelyüket felfedezték és a bejáratnál megjelent a vadul szitkozódó rablócsapat. Már meglátták őket és gúnyos nevetéssel rohantak feléjük, amikor éktelen mennydörgésszerű robajjal megnyílt Krisztináék előtt a barlang fala és széles föld alatti út tárult eléjük, amelyet a szentjánosbogarak milliárdjai világítottak meg előttük. Futva haladtak előre, kísérvé az utánuk igyekvő rablók szitkozódásától. A szentjánosbogarak ugyanis csak nekik világítottak és velük együtt húzódtak előre, úgyhogy mögöttük a föld alatti világ örök sötétsége terjengett. A rablók ész nélkül rohantak utánuk, amíg ráeszméltek, hogy fákllyáik kialvóban vannak. Sietve visszafordultak, de már későn volt. A fákllyák utolsó lobbantak, mielőtt kiértek volna és ők ott rekedtek a barlangban minden világtás nélkül. Ott pusztultak el, Tvardkót átkozva és kétségbeesésükben egymást ölve, a barlangban.

Krisztináékat a szentjánosbogarak a hegy túlsó oldalán egy kies völgybe vezették ki, ahol letelepedtek és talán még most is élnek, ha meg nem haltak...⁹⁸

V.

A nagyapám az itt született és idevaló lakos vót, végig itt élte le az életét is. Osztán azt mesélte nekem, hogy valamikor vótak jobbágyok, népek és vót földesúr. Ez a földesúr olyan vót, hogy annak tartozott a jobbágyság minden kívánságát teljesíteni. Hát, mikor osztán ottan kint, a szilvás ahol van, ottan vót egy Kastély-kút. Most is megvan még a helyi. De úgy hívják mostmár azt, Gyümölcsösnek. A területén annak vót olyan tanya, amibe lakott az a földesúr. Osztán ő nem nőült meg, hát azér csak szeretett azér asszonyokkal élni, vagy lányokkal foglalkozni. Hát, akit mellátott, megtetszett neki a faluba, hát bizon kihíta ő éccakára.

Osztán, hát vót osztan egy, a faluvégén egy asszony, élt a jányával, nagyon szép jánya vót. Oszt annak meg egy juhászlegény vót a szeretője. De má, má jegyese is vót, már nemsokára meg akartak esküdni. Hát, begyött a földesúr, hát egyszer meglátta a jánt. Hát, a ján pedig, hogy azt mondta neki, hogy menjen ki éccakára hozzá a szállásra. Hát, a lány elkeseredett, hogyhát hogy menjen ő, mikor neki völgyénye van? Hogy menjen ő egy olyan öregúrhoz, el? Hát, sírt nagyon, hazamegyen a bótból, mondja az anyjának. Hozzáfognak sírni mind a ketten. Maj kísérták a lelküket, hogyhát ez, ez sehogyse történhet meg. Akkor arra hajcsa a juhászlegény a juhot. Akkor bemegegyen hozzájuk: „Hát, mi bajotok? Mi ez, mi ez a keserves sírás?” Azt mondják, hogyhát hogyne sírnának ők, mikor a naccságos úr kirendelte ötet éccakára. Most mán mi lesz hát övelük, most a völgyén, hát ők, ők egybe akarnak kelni, hát ők, hát hogy mennyen annak lefeküdni, hogy mennyen ő oda? Gondókoznak, [...] hogy is kéne, mit is kéne? Hát, azt mondja a juhászlegény, hogy: „No, ne sírjonak – azt mondja –, tudok én egy lyukat. Majd én – azt mondja –, elmegyünk abba a lyukba, elbújunk. De tessenek – azt mondja – úgy felkészülni, hogy mind a hárman amennyit csak elbírnak, annyi ruhát, élelmet, gyertyát, felszerelvé mind a hárman, oszt akkor elmennyünk oda. Ott nem fog megtányi senki.”

Hát, Uramisten, elindúttak arra kifele a Szilvás-partnak. Má esteledett. Kezdtett esteledni. Mentek mind a hárman, a juhász meg a két asszony, utána. De valaki mégiscsak mellátta őket, mer aztán itten begyött a

97 *Dudich E.*, 1932. 16–17.

98 *Jakucs L.*, 1952. 10–11.

naccságos úr a katonáival, merhogy nem ment ki senki. Oszt be, be a házukba, de a házuk be vót zárva, be-törte a házukat, levették az ajtót, oszt akkor felgyútották a házat. Fenektő fenekig leégett.

Na, akkor kiadta, begyött a faluba, oszt kiadta, hogy ki látta, hogy merre mentek, a család abból a házból? Mer ő ezeket meg akarja büntetni, amiér nem fogadtak neki szót. Osztan akkor nem akarta senkise memmondani. De azt mondta a naccságos úr, hogy akkor főgyúccsa a falut. Hogyha nem tudja ki, hogy hova mentek, hova lettek. Hát, mégiscsak vót olyan, aki meglátta, hogy merre mentek. Hát, oszt mondta, hogy mennek ők, egy lyukat tud a juhászlegény, osztán ők arrafelé mentek, arrafelé tartanak vagy tartottak, [...] mentek ki a Szilvás-partnak. Borzasztó nagy horttal vót minden, meg vótak rakva.

No, osztan akkor felszerelte a katonaságot a naccságos úr, menjenek a lyuk felé. De hát még akkor, abba a régi-régi időbe, még akkor borzasztó gazos, kükénbokros, minden vót. Hát, ugye a nagy Kő-hegy meg-vót, de ott nem is gondolta azt senki, hogy ottan lyuk van. Hát, osztán a katonasággal hozzáfogatott a naccságos úr, oszt kibontatta a lyukat. Az ajtót kibontották olyan ajtóra, hogy befértek. Be is mentek a barlangba. Minnyáján, már a katonasággal az úr. Mentek, mentek, messze mentek a föld alatt. Hát, ők is vittek gyertyát. Hát, már azok meg nem is olyan túl messzi vótak hozzájuk, hallottak, beszédet hallottak. Asszonyi, emberi beszédet. Húj, már itten baj lesz! Má itten valaki, őket majd biztos észrevette. Hát, osztán felmentek ők egy nagy hegyre, osztán amelyik(et) legmagosabbnak tanálták, oszt akkor ők ottan húzódtak meg, hogy hallgatóz-tak. Még hálni is ott vótak éccaka. Hát, ezek meg mentek, ezek meg mentek utánuk, [...] oszt csak gyönyör-ködtek, hogyhát ilyen hogy létezik a föld alatt. Hát, ilyet még sose nem, nem is láttak, meg nem is gondoltak, mer ahogy bementek, már ottan osztan nagy helyiség vót. Meg minden, vőgy, ódal, hegy, minden, de az mind szépen, még akkor nem is vót füstös, azt mondta a nagyapám. Még akkor gyönyörű oszlopok, oszt körül fo-dorral, ahogy kicsepegett, az olyan hófehér vót, meg rózsaszín, kékszín, hogy olyan szépszínű vót mind. Majd oszt később má a törökök is belementek.

No, osztán ahogy a juhászék hallgatóztak, hallgatóztak. Hát, mit adott az Úristen, itten fent Szlovákiá-ba a Domicánál, mer ott is vót egy lyuk, ami belevezetett a barlangba. Dehát nem tudták aztat akkor még, hogy hova vezet az, vagy, vagy mi az. Nem vót feltárva. Hát, borzasztó nagy esőszakadás lett. Úgy, hogy a Domicát, környékét elterítette a víz, aztán hozománnyal beöntötte, zuhogott bele a lyukba a hozomány a víz-zel, mindennel. Oszt sodorta erre lefelé, Aggtelek felé. Osztán épen olyan helyen vótak a katonák, meg a naccságos úr, hogy csak megálltak, oszt néztek, hogy nyó, nyó a víz. A barlang aljából, mosmá hova, hova le-gyenek? Hozománnyal együtt mindenféle. De nem tudták, hogy mi van itten kívül. Hogy mér nyó a víz ottan. De bizony annyi, oszt keresztül kellett vóna nekik menni. Hát, neki is indította a naccságos úr őket, a katoná-kat, hogy menjenek neki a víznek, keresztül kell rajta menni. Mit adott az Úristen? Ott fúltak mind bele. A vízbe, meg a hozományba, mer nem tiszta víz vót. [...] Oszt akkor sodorta őket le, le, úgymint sodorta őket Jósmafő felé, vagy merre-e. [...] No, de osztán ők ottmaradtak, ottveszttek. A juhászlegényék pedig még, pedig még nem messze vótak hozzájuk má. Félték, imádkoztak az Istenhez, hogy hogy fognak ők onnan kijutni, majd kimenni? Ki fogja őket ottan elfogni, vagy mi lesz velek? Elfogyott az élelmük, [...] má még ruhájuk vót, de vízesek lettek, ők is. Elfogyott a gyertyájuk, már nem láttak továbbmenni.

Hát, olytat adott az Úristen, hogy ez a szentjánosbogár kerűt elibéjük. Elibéjük kerűt és, és vezette őket, hogy az ő világlátása után mentek, oszt lefelé mentek Jósmafő felé. Oszt ott is vót egy lyuk, hogy de még közbe megint a Vöröstónál is vót, de ők csak Jósmafőn gyöttek ki. Így mondta a nagyapám, hogy egész odáig vezette őket a szentjánosbogár. Ki, egészen ki a világosra.⁹⁹

VI.

AZ AGGTELEKI BARLANG EREDETE,

vagy:

A hűség és kitartás jutalma.

Ki nem hallá hírét hies Aggteleknek,
Ama ismeretlen sötét üregeknek
Tárházát, mellyekről annyi rege vagon.
Egyet mi is mondunk, de szomorú nagyon.
Gömör és Kis Honth ez egyesült megyékben,
Puntnokhoz északra szép makkos erdőkben
Van a nevezetes Baradla barlangja,
A világ legnagyobb csepegő barlangja.
Hajdan, ősidőkben nagy város állott itt,

99 Gyűjtötte: Székely Kinga, 1995. Adatközlő: Bódis Istvánné (Tarczali Vilma, 1922).

Hol most kivehetni Aggtelek házait,
Hatalmas csarnokok csillogók aranyban,
S az itt lakó népség úszott gazdagságban,
A Baradla hegyén nagy palota állott,
Mellyet hét vármegye mindenünnen látott,
Oly magas volt diszes arany tetejével,
Vetekedvén a nap gyémántos fényével.
Benne Ármány lakott a kincsek királya,
Kinek az arany volt egyedül bálványa,
És hogy azt szerezzen mindent elkövetett,
Semmi vétektől és bűntől nem remegett.
Szerette a pompát s arany halmazától
Megvolt terhelve a palota alyjától
Egész tetejeig s ő még többet kívánt,
S szaporította azt mindennap egyiránt,
Vérszopó szolgálait, melly nagy hadsereg volt,
S legalább vagy ötszáz ezer ember is volt,
Durva vezérekkel ellátva küldötte
Rabolni gyilkolni messze vidékekre.
Illy nagy hadjáratból midőn vissza tére,
Egykor Ármány maga kilencszáz tevére
Rakta fel a rablott kincseket, s elhozá
Baradla hegyére, hol azt lerakatá,
Messze Ázsiából tért vala akkor meg,
S egy egész országot hódított vala meg.
S a király leányát is elhozta vala,
Kinél szebb leány az ég alatt nem vala,
Ez volt prédájának legnagyobb értéke,
A szép és gyönyörű királylány Estike,
Kinek szép szemei ragyogóbb volt napnál,
S az éj nem feketébb gyönyörű hajánál.
Ármány bevitte őt a disz palotába,
Az arany madarat arany kalitkába,
Őt száz szép lányt rendelt volt szolgálatára,
S ezer szolga figyelt parancsolatára.
Elébe rakatá temérdek kincseit
Aranyát ezüstjét sok drága ékeit,
De a szép Estike ezeket utálta,
Ő csak szép hazáját s kedvesét sajnálta,
Ki messze Ázsia tenger partjainál
Egyedül és árván könyes szemekkel áll,
S esküszik, Ármányon megboszulja magát,
És kiszabadítja kedves szép aráját.
Csillám – ez volt neve Estike hívének –
Nem talált nyugalmat háborgó szívének,
S éjjel nappal mindig azon gondolkozott,
Mi nekie erős fejtörést okozott,
Hogyan ronthatná meg az ő ellenségét
S szabadithatná meg szenvedő kedvesét?
Midőn egykor éjjel a sűrű erdőben
A megtellett holdnak ezüst szín fényében
Mély gondolatokba merülten ott üle,
Alatta hirtelen a föld megrendüle,
S a mirtus bokorból gyönyörű orczával,
És a szélben lengő selyem lágy hajával
Szép nemtő merült fel; s piczinke kezével
Lassudan érinté az ifjat: „ébredj fel,
Csillám!” így szólott hozzá, megszántam szivedet,
És kiszabaditom a te kedvesedet.
Én vagyok a hűség és erény nemtője,

És az ártatlanság hű védelmezője,
De sok próbát kell még addig kiállnod,
Míg szép kedvesedet újra megláthatod;
Mert Ármány hatalmas, és hosszú kezével
Az egész világot átfogta, s kincsével
Kémjeivé s rabbá tett már sok országot,
És hogy ha megtudja mostani szándékod,
Mit megtudand rögtön, elront hatalmával,
És semmivé tészon hatalmas, karjával.
Azért figyelj szómra, s vedd e vesszőt tőlem,
S mit vele érintesz egyedül kivülem,
Mind kővé változik, Ármány azt jól tudja,
Azért igyekvend, hogy tőled elrabolja,
S elkövetend mindent hogy ő megronthasson,
Kedvesedtől végkép hogy elszakaszthasson.
Tehát jól vigyázz, mert minden alakokat
Tud Ármány ölteni, és semmi utakat
Kíséretlenül nem hágy majd ellenedben,
S én nem lehetendek mindég közeledben.
Azonban e botot csak akkor használad,
Midőn magadat vég veszélyben találod,
Mert addig nincs annak sem varázs ereje,
S ha rosza használnád egyszerre eltörne.
De ha a becsület utján maradsz mindég
Megsegitelek én, meg segít a jó ég.”
Ezzel a tünemény lassan eltávozott,
Csillámnak kezében egy kis botot hagyott,
Melly ébenfából volt sima és fekete,
És bár vékony volt is de nehéz felette.
Csillám még az éjjel az utra készülle
S mielőtt lovára hajnalban felüle,
Minden kincsét vette az ifju magához
És jó bizalommal fogott az utjához.
Csillám már husz hete, hogy hegyen völgyeken
Siet czélja felé a nagy tengereken,
De nem tudja, merre hol rejlik kedvese
Azt megmondani a nemtő felejtette,
Azonban ő fűtől, fától mindütt kérdi,
S a ment mérföldeket nem is igen méri,
De senki sem tudja hova lett Estike
A leányoknak a legeslegszebbike.
Egyszer egy városba nagy fáradtan tér be.
Ármány, ki már tudta hogy jövend, elébe
Egyik ügyes kémét elküldé hirtelen,
Hogy Csillám elébe akadályt vethessen.
A kém vén asszonynak volt átöltözködve
Hátán nagy balyu volt gyógy füvekből kötve,
S a mint másnap Csillám utjára indula,
Ez a rút vén banya előtte megállá,
És így szóla hozzá: „szép ifju levente,
Tudom hova készülsz, de oda ne menj te,
Mert nagy veszedelem várakozik reád,
De jó akaródnak fogadd a tanácsát,
Mert ládd én szeretlek téged kedves fiam,
Ne nézd azt hogy ilyen csunya rut arczám van,
Javadat akarván mondok én neked jót
Ha Estikét, azt a gyönyörű leányzót
Megakarod látni, hogy fogj a munkához,
És hogyan juthassál Ármánynak házához.

Megörült most Csillám, hogy feltalálhatott
Olyan emberi lényt, ki arról tudhatott
Valamit hogy hol van kedves Estikéje,
Azért hevesen vert szive örömebe,
Megajándékozta e hirt hozó banyát
És örömmel kéré annak a tanácsát,
Ez azt tanácsolá neki hát legelsőbb
Hogy saját lakába mindjárt kövesse őt,
S ott ellátja őtet olyan vezetövel,
Ki mindenesetre már a jövő éjjel
Bekiséri őtet Ármánynak várába,
Az arnyban uszó fényes Baradlába.
Kapott az alkalmon Csillám és követé
A vén banyát, ki őt messze kivezeté
A városból egy nagy mérhetlen erdőre,
Annak sziklával tölt kellő közepére,
Itt nyitott előtte meg egy titkos ajtót
Mellybe Csillám, midőn belépett a csapót
Rábocsátá, és az ifju fogoly lett,
Kivül pedig a kém borzasztón nevetett
S egy kis hasadékon neki bekiáltá,
Hogy így teszi Ármány ellenét fogolyá,
És majd ha éhen itt elvész ezen lyukban
Nevetni fogja őt Estike karjában.
Különben ott ben ő nem léssen magában,
Hanem két nagy kigyó lesz társaságában,
Kit Ármány e helyen emberhussal étet,
S már sok ilyen bolond e lyukba így veszett.
Azzal minden néma lett egyszerre kívül
És a kém Ármánynak vigan vitte hírül,
Hogy Csillám a kigyó barlangba van zárva,
És talán eddig már nem is él az árva.
Alig volt fél órát a barlangba Csillám,
Midőn a két kigyó hirtelen mint villám
A szegény ifiat lábáról leüti,
S már arczát vérszopó nyelvök is illeti,
De e pillanatban Csillám kis botjának
Végével érinti, s azok kövé válnak.
Élte meg van mentve, de hogy szabaduljon
Az erős börtönből, hogy ő bosszut áljon.
De kijárást azon nem találhat sehol,
Azért aczélt kovát vesz elő s kicsihol
És kén gyertyával az üreget vizsgálja,
És bámulatában el áll szemé szája
Annyi emberfej volt itt rakva halomra,
Hogy biz nem hazudunk vala kazal számra.
A mint ott busulva nézi e pusztitást
A barlang hátulján lát egy oldal nyílást,
Oda siet s látja hogy az messze benyul
És talán az egész hegyen által vonul,
Keresztül megy rajta s annak a végében
Talál kis szűk nyílást, mely minden léptében
Bővül tágul, s midőn elébe érkezik
Abból ki szép tiszta patak csergedezik,
Azon által menve az erdőben vagyon.
Szabadulásának örül Csillám nagyon.
De alig megy innen avagy ötven lépést
Midőn háta megett hal olyan süvöltést,
Mintha szélvész jőne, oda néz s rémülten
Látja hogy közeleg felé egy disztelen

Óriás, feléje hajtá buzogányát,
Melly leütötte a szikla hegy párkányát.
De őt nem találta, s méregben felé nyul,
S már iszonyu marka nem messze Csillámtól,
De Csillám érinti fekete botjával
S az Óriás kővé változik azonnal.
Most újra szabad lett az üldözött Csillám,
Reszket már várában az átkozott Ármány,
Tehát katonáit mind össze gyűjteni
S az egész környéket úgy körül véteti,
Hogy nem menekülhet onnan még madár sem,
És a szép Estikét viszi egyenesen,
Vára alatt levő rejtek pinczéibe,
Hol temérdek kincse hever, s ide vitte
Minden gyémántjait, s olly kristály palotát
Építte azokból, hogy százezer gyertyát
Ha meggyujtanának ennél fényesebben
Nem égnének azok ezen üregekben.
Ekkor letérdepel szép Estike előtt
Kéri olvadozó szelid szavakkal őt:
Hogy legyen az övé, s mind e határtalan
És meg nem olvasott arany és számtalan
Országok csak az ő parancsára állnak,
S az ő egyedüli vagyonává válnak.
Estike csak rázza angyal fejecskejét
S fenyegetőleg fel tartja kezecskéjét,
Mellyben a legélesb tör csillámlik és ragyog;
S szól szép csengő hangon: én inkább meghalok
Mint a tied legyek, míg vőlegényem él,
A ki hű és szeret s nem hiába remél,
Szép Estike, szólott Ármány nagy kevélyen,
Mert esküszöm neked, hogy még ezen éjjen
Hatalmamba kerül, mert körül van fogva
Hadseregeimtől, mint te e barlangba.
Ekkor hírül hozzák szolgálói Ármánynak,
Hogy már nyoma sincsen számtalan hadának,
Mert Csillám mind kővé változtatta őket,
Semmiféle fegyver nem bánthatja őtet,
S már siet utánok, hogy kiszabadítsa
Estikét, s bosszuját itten valósítsa.
Zárjátok be rögtön az erős kapukat,
Mellyeken pinczémben Csillám ide juthat;
Ordít Ármány, és az első kapu zárja
Lepattan, mely őt a világtól elzárja.
Csillám megérkezik, döngeti a kaput,
De az nem enged, és másutt még nincsen út,
Mellyen lejöhethet Csillám Estikeért,
Ki remeg kedvese drága életeért.
Ármány pedig erős vas kapuján belül
Neveti Csillámot gyémántjai közül.
Most óriás munka van ám Csillám előtt
Mi csak bátorítja de nem rettentí őt,
Mert tudja munkáját hűség jutalmazza,
Ha szép Estikéjét onnan szabadítja.
Tehát hozzá is fog és biztos kezével
Kebelébe szeretet és szent hűségével
Addig rázza s üti Ármánynak kapuját,
Mig az sarkaiból kifordul és utját
Nyitva hagyja neki, de Ármány neveti
S a második kaput is bérekeszteti.

Csillám pedig be megy a tágas üregbe,
És Ármány kincseit változtatja egybe
Hitvány kőhalommá, ő más kincséért eped
S a második kapu szinte kettő reped.
Ármány pedig bősüzt méreggel tova fut
Előtte mindég csak keskenyebb lesz az út,
Gyémánt palotája is kővé változott,
De azért nem enged még sem az átkozott,
Hanem tovább vonul lépésről lépésre,
És Csillám utána de időzve s késve.
Mert a sok akadály mit elébe gördít
Igénybe veszi az ifju erejét,
De azért nem csügged a hős lelkü Csillám,
Munkájában sebes mint az égi villám,
És nem kábitja el az aranyak fénye
Szebb ennél Estike bájos szeme fénye.
Végre az utolsó kapu is be robban
S Csillám abba bátran mint győző betoppan,
De ott pusztaán áll a mély barlangnak torka
S a mélyből hangzik fel iszonyu hahota.
Ármány leköltözött minden kincseivel
A földnek gyomrába a szép Estikével,
És rémitőn hangzik örült hahotája
S közbe közbe a szép Estikének jajja.
De a bátor Csillám oda is berontott
Mí utjában állott kővé változtatott,
És Ármány csak futott, mindég csak előre
Míg nem elérkezett vég rejtek helyére.
Ez maga a pokol tágas kapuja volt,
Körötte az ürben iszonyu csend honolt,
De jókor érkezett még Csillám a helyre,
Ha később érkezik Estikét örökre
Elvesztette volna; de a pillanatban
Mellybe Ármány bizván az ő szolgálóban,
A szép Estikét az ő kezökre bízta,
S maga a pokolnak kapuját kinyitja,
Csillám megérinté Ármánynak szolgálait
Kik azonnal kővé változtanak mind itt,
S így a szép Estikét karja közé vette
S Ármányt a pokolig szüntelen üldözte.
De a kapu megnyílt s Ármány egy ugrással
A pokolba vala rémes orditással,
A rémitő kapu utána csukódott
S a megszabadító örök éjben állott
Ötezer ölnyire a földnek gyomrában,
A borzasztó üreg néma magányában.
Estike Csillámnak kebelére borult,
Szive ugy dobogott, melle ugy elszorult,
Hogy szót sem szólhatott első pillanatban
És minden érzelme csak egy forró csókban
Olvadott most össze, midőn fény sugárral
Telt meg a mély üreg, s gyémánt koszorúval
Ott állott a nemő a hűség nemője,
És az ártatlanság hű védelmezője
Áldólag terjeszté felettök ki karját,
S megmutatta nekik kivezető utját
A hosszú barlangnak, mellyben mérhetetlen
Kincsei Ármánynak haszonvehetetlen
Csillogó kövekké változának által,
A derék hű Csillám varázs botja által.

S hogy az utat Csillám majd el ne tévessze,
 Előtte mindenütt patak serkedeze,
 Melly végre kivitte őket napvilágra,
 A rég nélkülözött és szabad világra,
 Ármány pedig eltűnt a pokol éjjebe,
 És be burkolódzott annak rejtekebe,
 S ha megjelenik is gyakran bár a földön,
 Csak titokban jár a pusza temetőkön
 S vesztőhelyek körül, s gazokkal czimborál
 És becsben egyedül csak a roszaknál áll.
 Ez az eredete ezen nagy barlangnak,
 Mellynek igen mély nagy üregei vannak,
 És a benne levő csillogó kötőmeg
 Mind Csillám botjától érintve kövült meg,
 S voltak hajdan Ármány óriás kincsei,
 Aranya ezüstje és drága kövei,
 Mellyel a világot készült hódítani,
 S az emberiséget igyekezett rontani,
 De kitarás s hűség meggyőzte cseleit,
 S hogy ne üzhesse e világon büneit,
 Midőn párosulni akart a pokolba.
 Űzte őt Csillámnak hű kitaró karja,
 S ő nemzedék nélkül elevenen jutott
 A pokolba, hova tette által bukott.
 Csillám és Estike nagy boldogságokban
 Vissza vágyakoztak kedves hazájokba,
 Hol örök tavasz van, s szebbek a virágok,
 Csak ott virulhatott az ő boldogságok
 S lettek olly nemzedék törzs szülei, kiknek
 Meghagyták hogy egykor e földre jöjjenek,
 Hol ők a hűségnek szép példáját adták,
 És azt mindörökké a földön fentartsák.
 Meg is tartották, mert a mi hős eleink
 Legdicsebb vitézebb első hét vezérink
 Ázsiából olly hű népet vezetének
 Ezen földre, a melly megfelelt nevének
 Mindég, és erényben s hűségében nagy volt,
 És becsületében nem esett soha folt.¹⁰⁰

VII.

A néprege szerint a mai Aggtelek helyén egy nagy város állott volna, a Baradlatetón pedig egy gyönyörű vár, melynek aranyos fedele messze tündöklött és fénylett. A várban lakozó király sok harczy népet tartott, kikkel rabolva és gyilkolva járta be a környéket s temérdek kincset halmozott össze várában s az alatta lévő barlangban. Egykor valahol messze földön egy gyönyörű királyleányt ejtett zsákmányul, kinek szerelmeért minden kincsét felajánlotta, de hiába. A királyleány vőlegénye sok hiabavaló keresés után végre megtudta menyasszonyának tartózkodási helyét, és varázspálczájával felpattantván a várkapuk zárait, híveivel behatolt a várba. A király szolgálíval a barlangba menekült, a hol aztán a fentemlített varázspálcza erejénél fogva szolgálíval és összes kincseivel együtt cseppkövé változott; a királyleány természetesen megszabadult.¹⁰¹

100 *Tatár P.*, 1859b. 3–16.

101 *Siegmeth K.*, 1890. 8–9.

VIII.

A csodás cseppkő képződmények úgy alakultak ki az aggteleki barlangban, hogy a Baradla hegytetőt egykor aranyfödélű vár koronázta, benne pedig hatalmas rabló lakott, ki összes kincseit a vár pinczéiben halmozta föl; oda ajánlotta mindezt a szép leánynak, kit elrabolt, hogy őt szeresse, – de annak vőlegénye varázssbot segítségével kőszlopokká merevítette a rablót és zsoldosait, menyasszonyát pedig megszabadította.¹⁰²

IX.

Az aggteleki híres cseppkőbarlangról azt tartja a nép, hogy egy zsarnok úr kastélya volt, ki itt annyit garázdálkodott, hogy a jó Isten jónak látta megbüntetni kővé változtatva mindenével egyetemben.

Ugyanily rege járt egykoron a Dobsina közelében lévő jégbarlangról. Csakhogy itt kővé változtatás helyett jéggé változtatta őket a bölcs bíró.¹⁰³

IRODALOM

Aarne, Antti

1912 Verzeichnis der finnischen Ursprungssagen und ihrer Varianten. FFC, 8. Hamina

1918 Estnische Märchen- und Sagenvarianten. FFC, 25. Hamina

A. B. P. [Almási Balogh Pál]

1820 Baradlai utazás 1818-dik Esztendőben. Tudományos Gyűjtemény, I. 63–90.

Antal István Bertalan

1965 Aggtelek község helynevei. Kzt. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár. Ltsz. 14427.

Balázs Dénes

1982 Az tsudálatos Baraglya nevű barlang. Karszt és Barlang, II. 97–100.

Balázs Géza

1996 „Barlangnév-tan” – barlangi helynevek. Jakucs László professzor 70. születésnapjára. Névtani Értesítő, 18. 63–74.

Bendefy László

1963 Régi leírások az aggteleki Baradla-barlangról. Karszt és Barlang, II. 49–54.

Bél Mátyás

1992 Gömör vármegye leírása (1749). Gömör Néprajza, XXXV. Fordította: Tóth Péter. Debrecen

Bérczy Károly

1854a A Baradlában. In: Világ folyása. Beszélyek. I. 71–120. Pest

1854b Szilicze. (Tündérrege). In: Világ folyása. Beszélyek. I. 121–140. Pest

Bihari Anna

1980 Magyar Hiedelemmonda Katalógus. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 6. Budapest

Czech von Czechenherz, Jaroslav

1904 Beiträge zur Volkskunde von Mähren und Schlesien. Zeitschrift für Österreichische Volkskunde, X. 89–96., 140–146.

102 Hanusz I., 1893a. 342.

103 Székely L., 1896. 378.

Dähnhardt, Oskar

1907–1912 *Natursagen. Eine Sammlung naturdeutender Sagen, Märchen, Fabeln und Legenden. I–IV.* Leipzig–Berlin

Dénes György

1969 *Az Aggteleki-barlang megjelenése a földrajzi szakirodalmunkban. Karszt és Barlang, I.* 5–8.

Dobos Ilona

1970 *A történeti mondák rendszerezéséről. Ethnographia, LXXXI.* 97–112.

1971 *Tarcal története a szóhagyományban. Budapest*

1979 *Helyi monda. In: Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar néprajzi lexikon. II.* 522. Budapest

Dömötör Tekla

1964 *A mondatutatók nemzetközi értekezlete Budapesten. Ethnographia, LXXV.* 166–167.

Dudich Endre

1932 *Az Aggteleki cseppkőbarlang és környéke. Budapest*

Erdősi Laura

1963 *Wernher: De Admirandis Hungariae Aquis. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, 29.* 103–146.

Faggyas István

1991 *Kelemér „regéje”. In: A keleméri mohosok. Növényföldrajz, történelem és néphagyomány. 15–16. Debrecen*

Farkasfalvi Imre, id.

1911 *Hanusz István emlékezete. Földrajzi Közlemények, XXXIX.* 213–220.

Grimm, Jacob–Grimm, Wilhelm

1816–1818 *Deutsche Sagen. I–II.* Berlin

G. S.

1909 *A természettudomány veszteségei. Természettudományi Közlöny, XLI.* 228–230.

Hanusz István

1893a *Népköltésünk a geológiában. Földrajzi Közlemények, XXI.* 337–350.

1893b *Népköltésünk a geológiában. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai, XXVI.* 471–481.

1900 *Népköltés a Magyarföld geológiájában. In: A Magyar haza föld- és néprajzi jellemképekben. 56–78. Kecskemét*

Hazslinszky Tamás

1991a *A Baradla-barlang múlt századi vendégkönyvei. Karszt és Barlang, I–II.* 57–64.

1991b *A Baradla-barlang múlt századi látogatói. Hegyi Sport, május–június.* 68–70.

1992 *Visitor's Books the Baradla Cave from the last century. Proceedings of the ALCADI '92 International Conference on Speleo History, Karszt és Barlang, Special issue.* 41–46.

Hála József

1995 *Barlangi képződmények a népi gyógyászatban. In: Ásványok, kőzetek, hagyományok. Történeti és néprajzi dolgozatok. Életmód és Tradíció, 7.* 335–343. Budapest

Hoffmann–Kraye, Eduard (Red.)

1931–1932 *Handvörterbuch des Deutschen Aberglaubens. I–IV.* Berlin–Leipzig

Hornyik József

1901 Kecskeméti írók. „Kecskemét múltja és jelene” című mű részére. Kecskemét

Hunfalvy János

1867 Az aggteleki és büdöstói barlangok. In: *Hunfalvy János* (szerk.): Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. XCIV–CX. Pest

Jakucs László

1952 Aggteleki cseppkőbarlang. Budapest

1957 Aggtelek és vidéke. Útikalauz. Budapest

1961 Aggtelek és környéke (Az Észak-Borsodi karsztvidék) útikalauza. Budapest

1975 Aggtelek. Budapest

1984 Barlangjaink születése és halála. In: *Kordos László*: Magyarország barlangjai. 27–38. Budapest

Katona Imre

1977 Parasztságunk történelemszemlélete. Népi Kultúra – Népi Társadalom, X. 189–206.

Korabinsky, Johann Matthias

1786 Geographisch-Historisches und Producten-Lexikon von Ungarn. Pressburg

Kordos László

1971 Barlangi kirándulások a XIX. század első felében. Karszt és Barlang, I. 33–35.

Landgraf Ildikó

1993 A magyar történeti mondatutató kérdései. A Herman Ottó Múzeum Közleményei, 28. 51–54.

Lipták Gábor

1969 Az aggteleki pásztor. In: Sárkányfészek. Regék, mondák, történetek Észak-Magyarországból. 154–193. Budapest

1974² Az aggteleki pásztor. In: Sárkányfészek. Regék, mondák, történetek Észak-Magyarországból. 154–193. Budapest

Loorits, Oskar

1926 Livische Märchen und Sagenvarianten. FFC, 66. Helsinki

ML

1884 Magyar lexikon. XV. Budapest

Nagy Ilona

1979 Bericht über den ungarischen Sagenkatalog. Artes Populares, 4–5. 171–175.

Nagy Miklós

1868 Gömörmegyei képek. Az aggteleki-barlang. Magyarország Képekben, II. 169–177.

Nyáry Jenő

1881 Az aggteleki barlang mint őskori temető. Budapest

Ortutay Gyula (Red.)

1964 Diskussion und Arbeitsresultate. Tagung der Sagenkommission der International Society for Folk-Narrative Research. Budapest, 14–16. Oktober 1963. Acta Ethnographica, XII.

Papp Károly

1909 A geologia halottai 1909-ben. Földtani Közöny, XXXIX. 543–563.

Petőfi [Sándor]

1897 Uti rajzok. I. Uti jegyzetek. II. Uti levelek Kerényihez. Budapest

Pogány Péter

1978 A magyar ponyva tüköre. Budapest

Rudnay Manó

1855 Baradla. Vasárnapi Újság, II. 52. sz. 421–422.

Schwab, Erasmus

1865 Land und Leute in Ungarn. I. Natur-, Cultur- und Reisebilder. Leipzig

Siegmeth Károly

1890 Az Aggteleki cseppkőbarlang. Eperjes

1891 Az Abauj-torna-gömöri barlangvidék különös tekintettel Torna vidékére és az Aggteleki-barlangra. Klny. a Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve XVIII. évfolyamából. Kassán

Sinninghe, Jacques R. W.

1943 Katalog der niederländischen Märchen, Ursprungssagen, Sagen und Legendenvarianten. FFC, 132. Helsinki

Szántó Kálmán

1909 Hanusz István emlékezete. Kecskemét

Székelly Kinga

1992 John Paget. Egy magyarrá vált angol nemes barlangleírásai (1808–1892). Karszt és Barlang, I–II. 53–60.

Székelly Leó

1896 Gömörmegyei babonák. Ethnographia, VII. 374–379.

Szendrey Zsigmond

1923 Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok. Ethnographia, XXXI–XXXIII. 45–64.

Szinnyei József

1891 Bérczy Károly. In: Magyar írók élete és munkái. I. 907–909. Budapest

1902 Medve Imre. In: Magyar írók élete és munkái. VIII. 987–993. Budapest

1908 Schwab Erazmus. In: Magyar írók élete és munkái. XII. 734. Budapest

Tardy Lajos

1988 Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon. Budapest

Tatár Péter [Medve Imre]

1859a Az aggteleki barlang eredete, vagy: A föld alatti bujdosók. Tatár Péter Rege kunyhója, 14. sz. 54–62. Pesten

1859b Az aggteleki barlang eredete, vagy: A hűség és kitartás jutalma. Tatár Péter Rege kunyhója, 13. sz. 3–16. Pesten

[Teleki Domokos]

1796 Egynehány hazai utazások' le-írása Tót és Horváth Országoknak rövid esmértetésével egygyütt ki adatott G. T. D. által. Bétsben

Tompa Mihály

1904 A barlang lelke. In: Tompa Mihály munkái. III. Balladák. Beszélyek. Regék. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta: *Lévay József*. 212–216. Budapest

1905 Lófő. In: Tompa Mihály munkái. IV. Népregék. Virágregék. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta: *Lévay József*. 95–97. Budapest

Török János

1867 A gömörmegyei népies gyógymódok. In: *Hunfalvy János* (szerk.): Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. 170–184. Pest

Ung. Magazin

1781 Nachricht von einer merkwürdigen Höhle. Ungarisches Magazin, I. 77–79.

Vass Imre

1831 Az Aggteleki Barlang le írása. Pesten

Vendégkönyv

1835–1877 Aggteleki barlang. Vendégkönyv. I. Kzt. Aggteleki Nemzeti Park, Aggtelek

Voigt Vilmos

1982 Monda. In: *Király István* (főszerk.): Világirodalmi lexikon. VIII. 515–518. Budapest

Wernher, Georgius

1549 De Admirandis Hungariae Aquis. Basel

DIE SAGEN DER AGGTELEKER BARADLA-HÖHLE

Die Baradla-Höhle in Aggtelek (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén) hatte und hat, wie zahlreiche andere Höhlen im Karpatenbecken, auch ethnographische Beziehungen. Dies wird gleichermaßen von alten Aufzeichnungen, literarischen Daten und rezenten Sammlungen bestätigt. In der Studie teilen die Verfasser die mit der Höhle verbundenen ethnographischen Angaben (volkstümliche Erklärungen über die Bezeichnungen und Herkunft der Formationen, Schatzsuche, die Höhle als Versteck in Kriegszeiten, als „Vergnügungsort“ der örtlichen Jugend, die Höhlenführung als volkstümliche Beschäftigung, die Tropfsteine als Heilmittel usw.) mit und weihen den beiden, mit dem Entstehen der Höhle verbundenen Sagen besondere Aufmerksamkeit. Sie beschreiben deren literarische und volkstümlichen Variationen, sowie die bisherigen Ergebnisse ihrer Untersuchungen und Analysen.

Abschließend bestimmen sie aufgrund der 1963 während der in Budapest organisierten internationalen Sagenkonferenz akzeptierten Klassifikation den Platz der mit den Höhlen zusammenhängenden Sagen innerhalb der Sagensystematisierungen.

József Hála–Ildikó Landgraf–Kinga Székely